

Željko Klaić

Gospodarska škola Varaždin

Božene Plazzeriano 4, HR-42000 Varaždin

zeljko.klaic.cico@gmail.com

Godišnja skupština Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1905.

Prethodno priopćenje | Preliminary communication

UDK 3.075.1:329(=497.5/=497.4)>"1905"

Primljeno | Received: 9. I. 2017.

Izvadak

Početakom XX. stoljeća među pripadnicima hrvatskoga i slovenskoga nacionalnoga pokreta u Istri izraženom se kritičnošću javljaju pripadnici mlađe generacije, spočitavajući način rada i djelovanja novoutemeljenoga (1902.) Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri. U pozadini tih kritika stoji utjecaj Narodnoga pokreta 1903. u Banskoj Hrvatskoj, ali i pisanje listova *Novi list* i *Obzor*. U središtu je interesa ovoga rada godišnja skupština Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri održana 1905. u Puli, kao i na njoj iznijeta problematika te djelovanje koje su u vezi s aktualnim pitanjima pokretali istarski narodnjaci. O tadašnjem položaju istarskih Hrvata i Slovenaca te sveukupnim prilikama u Monarhiji izvijestili su na skupštini Matko Mandić i Ivan Zuccon.

Abstract

At the beginning of the 20th century, the younger generation of members of the Croatian and Slovene national movement in Istria began criticizing the work and activities of the newly founded (1902) Political Society for Croats and Slovenes in Istria. In the background of this criticism is the influence of the 1903 National Movement in Banska Hrvatska (Ban's Croatia), but also of newspaper articles in *Novi list* and *Obzor*. This paper focuses on the Annual Assembly of the Political Society for Croats and Slovenes in Istria, held in Pula in 1905, the topics they discussed, as well as the activities of the members of the Istrian national revival regarding the current affairs. Matko Mandić and Ivan Zuccon delivered a speech to the Assembly about the status of the Istrian Croats and Slovenes, as well as the overall circumstances in the Monarchy.

Cljučne riječi: Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, Matko Laginja, Dinko Trinajstić, Ivan Zuccon, opće izborno pravo, talijanski liberali

Key words: Political Society for Croats and Slovenes in Istria, Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, Matko Laginja, Dinko Trinajstić, Ivan Zuccon, General Electoral Law, Italian Liberals

Uvod

Narodni je pokret u Banskoj Hrvatskoj 1903. imao značajnoga utjecaja u podizanju nacionalne svijesti Hrvata i Slovenaca u Istri te kod primorskih Slovenaca. Skupljali su se novčani prilozima za stradale sudionike zbivanja, a neke su se hrvatske općine u Istri – kao Pazin, Buzet, Kastav, Volosko i Vrbnik – povodom nasilja u Banovini obratile caru.¹ Ali Narodni je pokret djelovao i na radikalizaciji stavova kod pripadnika mlađega naraštaja pri sagledavanju i ocjenjivanju djelovanja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri. Pripadnici nadolazećega naraštaja zahtijevat će odlučniji nastup u traženju nacionalnih prava. Između ostaloga, *Novi list* se tako zalagao za pokretanje skupština u Istri po uzoru na skupštine u Banovini.² Kritički su se na rad Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri osvrtni i dopisnici *Obzora*. Pod utjecajem prilika u Banovini zahtijevalo se promjenu u uređivanju *Naše sloge* i borbeniji pristup u pisanju.³ *Obzorovi* su dopisnici bili nezadovoljni izbornim rezultatima na prijelomu stoljeća (rezultatima državnih, pokrajinskih i općinskih izbora), prozivajući tek nedavno utemeljenu novu političku organizaciju nacionalnoga pokreta. Njihovom kritičkom pisanju povod su bili – porazni po Hrvatsko-slovensku narodnu stranku (dalje: Narodna stranka) – rezultati općinskih izbora u Tinjanu u rujnu 1902. te u siječnju i ožujku 1903. Pisali su o pasivnosti u radu nacionalnoga vodstva, zbog čega je došlo do nazadovanja pokreta te loših izbornih rezultata.

U *Obzoru* je dopisnik (koji se potpisivao kao) Istranin ocjenjivao državne izborne rezultate iz 1891. najsjačajnijom političkom pobjedom istarskih Hrvata, nakon koje sedam do osam godina nije bilo nikakva napretka i dodao da su

1 „Izjava hrvatskih i slovenskih zastupnika Dalmacije, Istre i Trsta“, *Naša sloga*, 11. lipnja 1903.; „Odbor u svrhu sabiranja milodara za žrtve u Hrvatskoj“, *Jadran*, 11. srpnja 1903.; Andrej Gabršček, *Goriški Slovenci*, II, *Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice*, knj. 2, *Od leta 1901 do 1924*, Ljubljana 1934., 136–139; Dragovan Šepić, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić, Zagreb 1969., 407–408; Nevio Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša Sloga 1870–1915.*, Zagreb 2005., 191–203.

2 L., „Iz Istre“, *Novi list*, 19. prosinca 1903. Jedna takva skupštinska akcija održana je na Krku: „Javni polit. sastanak držan u Omišlju dne 2. t. mj. pod vedrim nebom. Omišalj, dne 6. junija 1903.“, *Naša sloga*, 11. lipnja 1903.

3 Željko Klaić, „Matko Mandić i pitanje *Naše sloge* u vrijeme utemeljenja *Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri*“ (dalje: „Matko Mandić i pitanje *Naše sloge*“), *Zbornik Kastavštine*, XII, 2004., 73–76.

izbori za bečki parlament na početku 1901. te općinski izbori – pogotovo oni u Tinjanu početkom 1903. – ukazivali na zastoj u razvoju pokreta. Isticao je kako hrvatske pozicije u Istri slabe te prozivao Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri.⁴ Istranin je bio Kastavac Milan Marjanović.⁵ Bio je pripadnik Napredne omladine, aktivnoga sudionika u Narodnom pokretu 1903. u Banskoj Hrvatskoj, te njegovo pisanje treba promatrati u kontekstu nastupajućega mlađeg i radikalnijeg naraštaja. Dopisnik Danilo piše povodom naknadnih izbora u Tinjanu u ožujku 1903. da je već izgubljeno nekoliko općina te da se mogu očekivati novi porazni rezultati na idućim općinskim izborima. Međutim, Danilove se pretpostavke nisu ostvarile.⁶

Primjedbe upućene nacionalnom vodstvu da nije poticalo i održavalo javne sastanke i skupštine po uzoru na skupštine u Banovini Vjekoslav Spinčić nije prihvaćao. Posrijedi je bilo drugačije tumačenje i shvaćanje skupštinske aktivnosti u odnosu na onu koja se provodila u proljeće 1903. u Banskoj Hrvatskoj. Na istupanje Stjepana Radića na skupštini u Boljunu 10. travnja 1904., iza čijega organiziranja nije stajalo Političko društvo – premda su njegovi predstavnici na njoj bili nazočni – u svojim je zapisima reagirao Spinčić navodeći da se u pokrajini održalo čitav niz javnih sastanaka i skupština. Njegovo je poimanje skupštinske aktivnosti bilo drugačije od Radićeva. Spinčićeva se primjedba odnosi na skupštine koje su istarski narodnjaci pokretali u prethodnim godinama, a vjerojatno je mislio i na vrijeme kada su organizirani prvi tabori, kada su se nakon uspostave dualizma u Monarhiji pokretali politički preporodni narodni skupovi u Sloveniji i Istri po uzoru na češke tabore. Spinčić ovdje ne misli na eventualne skupštine, organizirane i potaknute Narodnim pokretom u Banovini, već ponajprije na skupštine, javne sastanke organizirane u Istri na temelju austrijskoga zakona od 15. studenoga 1867., prema kojemu su skupštine prethodno trebale biti odobrene. U Narodnoj stranci nije bilo preciziranoga stajališta o skupštini kao metodi djelovanja koja bi se primjenjivala samo u Banskoj Hrvatskoj, već se to smatralo uobičajenim načinom djelovanja u Istri, kada se javni sastanci, javne skupštine pod vedrim nebom, održavaju na temelju državnoga zako-

4 Istranin, „Hrvatstvo u Istri“, *Obzor*, 23. siječnja 1903.

5 Matko Rojnić – Nikola Žic, „Popis glavnih ‘Obzorovih’ članaka“, *Obzor*, spomen-knjiga 1860-1935, ur. Milivoj Dežman i Rudolf Maixner, Zagreb 1936., 275.

6 Opširnije: Željko Klaić, „Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902.“ (dalje: „Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca“), *Histria*, 4, 2014., 59-83; isti, „Hrvatski tisak i općinski izbori u Tinjanu na početku XX. stoljeća“ (dalje: „Hrvatski tisak i općinski izbori u Tinjanu“), *Problemi sjevernog Jadrana*, 15, 2016., 49-62.

nodavstva koje je reguliralo javno okupljanje. Ne može se nikako zaključivati da su istarski narodnjaci bili protiv tumačenja kako je neka skupština u Istri, kao ona u Boljunu, bila potaknuta Narodnim pokretom u Banovini, već su posrijedi mogli biti različiti pogledi i stajališta o raznim pitanjima koja su na takvoj skupštini bila na dnevnom redu ili pak različiti pogledi i stajališta o pitanjima koja su na dotičnoj skupštini pokretali sami govornici.⁷

O tome kako su se javljale poteškoće tijekom utvrđivanja organizacije Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri na terenu, kako su se javljali razni problemi s obzirom na utemeljenje, djelovanje i vođenje političke organizacije, slijedi iz govora Vjekoslava Spinčića na godišnjoj skupštini Političkoga društva u Pazinu 7. travnja 1904. Pritom nije govorio samo o utemeljenju političke organizacije, već se osvrtao i na razne prigovore upućivane vodstvu Političkoga društva. Istaknuo je da je Društvo, odnosno njegov Odbor, učinilo sve što je moglo kako bi odgovorilo svojoj dužnosti. Održao je Odbor više sjednica u Pazinu i drugdje, održavao razne sastanke, sastavio više spomenica i predstavaka na razne vlasti te ih poslao ili uputio preko svojih članova. Odbor je bio u doticaju s nacionalnim prvacima u raznim općinama u vrijeme održavanja izbora. Nastojao je uvažiti pritužbe da nema hrvatskih odvjetnika i odvjetničkih kandidata, nastojao ih je osigurati pa ako u tome nije uspio, nije njegova krivnja. Budući da se prigovaralo da nacionalno glasilo *Naša sloga* nema u tadašnjem mjestu, tj. u Puli, stalnoga urednika,⁸ nastojalo se takvoga dobiti, ali se u tome nije uspjelo. Prigovaralo se i zbog sadržaja lista, ali umjesto prigovaranja bilo bi bolje da se listu perom priskoćilo u pomoć, kaže Spinčić. Prigovaralo se da Političko društvo dovoljno ne radi, a Odbor je poduzimao sve što je bilo u njegovoj moći. Odbor je upućivao pozive i upute raznim povjerenicima u svim kotarima za skupljanje članova i utemeljenje kotarskih i mjesnih odbora, ali mnogi se od njih nisu odazvali. Društva općenito, a tako i Političko društvo, ne utemeljuju se zato da bi radili samo pojedinci, već mnogi, što više njih, s udruženim snagama u društvene svrhe. Na svima je, a ponajprije na mladima, da Političko društvo udovolji svojoj svrsi: neka se mladi učlanuju, neka ustanovljuju mjesne, općinske i kotarske odbore, neka se dadu birati u te odbore, neka u njima aktivno rade, neka se dadu birati i u Glavni odbor

7 Željko Klaić, „Skupština u Boljunu 10. IV. 1904. kao istup protiv načina rada i djelovanja vodstva Narodnog pokreta u Istri, *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri*“ (dalje: „Skupština u Boljunu“), *Problemi sjevernog Jadrana*, 13, 2014., 77-115.

8 O toj temi: Klaić, „Matko Mandić i pitanje *Naše sloge*“, 67-80.

pa neka dolaze na sjednice, neka drže sastanke i skupštine, iz svojih sredina neka upućuju i izvješćuju Glavni odbor i on će sigurno obaviti svoju dužnost, neka mladi pišu u glavni organ stranke i neka ne zamjere ako se kada, ne bez razloga, nešto ne tiska, neka stupe među starije, a ondje gdje treba, neka ih zamijene. Stariji će ih svuda rado primiti i s njima složno raditi u korist naroda i neće dopustiti nikada i nikomu da se pomuti dosadašnja sloga Hrvata i Slovenaca u Istri, zaključuje Spinčić.⁹

Vodstvo je nacionalnoga pokreta drugačije djelovalo i nastupalo u odnosu na pripadnike nadolazećega mlađeg i radikalnijeg naraštaja javnih radnika. Polazeći od iskustva dugogodišnje borbe s talijanskim liberalima, koji im u autonomnim pokrajinskim tijelima nisu priznavali ravnopravnost, istarski su narodnjaci svoje zahtjeve upućivali vlastima u Beč, pozivajući se na legitimnost, na temeljne državne zakone kojima se proklamirala ravnopravnost. Takav način rada bio je kontinuitet u njihovu djelovanju, prije kroz Političko društvo Edinost iz Trsta,¹⁰ a od 1902. kroz Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri. Bio je to dugogodišnji uporan, sustavan rad, ne samo u pravno-političkoj sferi, nego i u gospodarskom i kulturno-prosvjetnom smjeru te u pogledu religijskih, vjerskih pitanja, kao što je bio problem uporabe liturgijskoga jezika. No, nije uvijek morao donositi rezultate. Govori, mnogobrojni podneseni zahtjevi i interpelacije u Istarskom pokrajinskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču te spomenice podnesene papi

9 „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre“, *Naša sloga*, 14. travnja 1904.

10 Političko društvo Edinost iz Trsta počelo je djelovati u drugoj polovini 1874. Od početka siječnja 1876. izlazi i društveno glasilo *Edinost*, isprva kao tjednik, a od 1898. kao dnevnik. Društvo je 1878. proširilo svoju aktivnost na čitavo Austrijsko primorje. Kada je Edinost obavijestila uredništvo *Naše sloge* da je proširila aktivnost na Istru, list u broju od 1. kolovoza 1878. obavještava Istrane da ono postaje slovensko-hrvatsko političko društvo, a ne samo slovensko kao dotad, i poziva ih da stupe u nj. Međutim, već od 1874. – čim je utemeljena Edinost – pojavila se među istarskim Hrvatima misao o vlastitom političkom društvu. To se nije ostvarilo jer je, prema mišljenju kruga oko *Naše sloge*, za to trebalo pripremiti narod. I upravo u trenutku kada je sazrijevala ideja o formiranju političkoga društva za Hrvate u Istri, Edinost je u dogovoru s istarskim Hrvatima u Trstu odlučila proširiti aktivnost na cijelo Primorje. Kako je Edinost proširila svoju aktivnost na Istru, širila je i svoje političke nazore u smislu jedinstva i sloge, bez obzira na pravaško usmjerenje hrvatskoga političkog vodstva oko *Naše sloge*. Mladi naraštaj – Matko Laginja, Matko Mandić, Vjekoslav Spinčić – koji osamdesetih godina XIX. st. zamjenjuje generaciju biskupa Jurja Dobrile u vodstvu nacionalnoga pokreta, polazeći od pravaške ideologije Ante Starčevića, nastupit će snažnije i borbenije. Prilike u Istri i na Kvarnerskim otocima nisu istovjetne onima u Banskoj Hrvatskoj pa je pravaštvo trebalo prilagoditi složenim domaćim istarskim prilikama. Istarski pravaši branili su hrvatsko državno pravo, ali nisu negirali posebnost slovenskoga naroda. „Slogaštvo“ istarskoga nacionalnog pokreta bilo je stalno prisutno kao posljedica političkih prilika koje su vladale u Istri u drugoj polovini XIX. st. i početkom XX. st., gdje su Hrvati i Slovenci jedinstveno nastupali protiv vladajućega talijanskoga veleposjedničkog sloja i građanstva. To jedinstvo pogotovo je došlo do izražaja u zajedničkom i organiziranom radu druge generacije političara na prijelomu stoljeća, u radu istarskih poslanika u Hrvatsko-slovenskom klubu zastupnika u Istarskom saboru, utemeljenom 10. lipnja 1884. Edinost je podupirala vodstvo istarske Hrvatsko-slovenske narodne stranke i onda kada je došlo

do spora sa zastupnikom tršćanskih Slovenaca Ivanom Nabergojem. Protupravaški nastupi nisu dolazili samo od Nabergoja, nego i od slovenskih kranjskih zastupnika u bečkom parlamentu, kao što su Fran Škulje ili Karel Klun. Godine 1893. Edinost istupa povodom toga i zalaže se za slovensko-hrvatsku uzajamnost, a *Naša sloga* odgovara Nabergoju da bi Slovenija združena s Hrvatskom dosegla autonomiju te da su se mnogi Slovenci izrazili za takvo ujedinjenje. Razlike između u Spinčića i Nabergoja bile su izražene i u pogledu ustanovljenja Kluba neodvisnih hrvatskih i slovenskih zastupnika u Carevinskom vijeću, a i u pogledu suradnje s mladoćesima. U vodstvu Edinosti, u vrijeme predsjedništva Matka Mandića devedesetih godina, došlo je do suprotnosti između konzervativnoga krila koje je predstavljao Ivan Nabergoj i liberalnoga krila s Gustavom Gregorinom, Maksom Coticem i drugim tršćanskim političarima nacionalnoga pokreta. Na redovitim i izvanrednim sastancima vodstvo Edinosti je od 1893. do 1897., usprkos unutarnjem antagonizmu, očuvalo jedinstvo. Na zboru Edinosti 18. srpnja 1897. Matko Mandić ponovno je izabran za predsjednika, a za potpredsjednika je izabran Otokar Rybař, koji je odlučno utjecao na politiku Edinosti i pozivao Slovence da se oslone na vlastite snage i da budu jedinstveni. Prema podacima jubilarnoga broja *Edinosti iz 1926.*, Kastavac Matko Mandić bio je predsjednikom Političkoga društva Edinost od 4. travnja 1891. do 29. siječnja 1905. Tako je on čitav niz godina – i poslije 1905. – djelovao među tršćanskim i primorskim Slovencima, sudjelujući u utemeljenju i aktivnosti mnogih njihovih gospodarskih i kulturnih društava. Niz godina vodio je u Trstu Delavsko podporno društvo. Mandić je mnogo radio za Istrane koji su dolazili u Trst, upravo zato je i nazivan „istarskim konzulom“. Prije njega predsjednik Edinosti bio je Ivan Nabergoj od 20. lipnja 1875. do 4. travnja 1891., a nakon Mandića Ivan Gorup od 29. siječnja 1905. do 24. studenoga 1907., potom Otokar Rybař od 24. studenoga 1907. do 4. travnja 1910. Istarski su narodnjaci pravi politički rad do 1902., kada je ustanovljeno Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, razvijali kroz Političko društvo Edinost. Program političkih predstavnika istarskih Hrvata i Slovenaca u prvom je redu bio program gospodarskoga i socijalnoga oporavka seljaštva, stvarne snage nacionalnoga pokreta. U političkom smjeru djelovanja borba Narodne stranke za ravnopravnost naroda očitovala se u borbi za proširenje izbornoga prava građana, tj. za provođenje reformi u izbornom zakonodavstvu, čime bi se omogućilo osvajanje općina i postizanje veće zastupljenosti Hrvata i Slovenaca u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću. Narodna stranka zalagat će se za ravnopravnost jezika u autonomnim tijelima Pokrajine te za razvoj hrvatskih i slovenskih prosvjetnih i kulturnih institucija. Krajem XIX. i početkom XX. st. dolazi do zastoja u razvoju hrvatsko-slovenskoga nacionalnog pokreta u Istri, što se pogotovo izrazilo u slabim izbornim rezultatima na državnim izborima 1897. i 1901. Austrijski državni izbori provedeni od 3. do 14. siječnja 1901., koji su bili pokazateljem zastoja nacionalnoga pokreta Hrvata i Slovenaca, temom su sastanaka Političkoga društva Edinost. Vjekoslav Spinčić često istupa na sastancima Edinosti. Na sastanku Edinosti 13. listopada 1900., na kojem se raspravljalo o pripremanja za izbore, napadalo se protalijansku austrijsku politiku te isticalo nepravednu razdiobu izbornih okruga. Politiku austrijske vlade ocjenjivalo se dvosmjernom, zato što – kažu – ona drži Slavene za branitelje i čuvare protiv talijanske iredente kad to njoj koristi i odgovara. Spinčić je govorio da su u bečkom parlamentu na jednoj strani Nijemci i Talijani, a na drugoj Slaveni i Katolička pučka stranka. Nijemce i Talijane koji se bore za svoju korist i gospodstvo nad drugim narodima podupire predsjednik vlade Ernest Koerber (Ernst Körber). Na sastanku Edinosti 27. listopada 1901. istupalo se protiv stranačke podjele na liberalce i klerikalce u Kranjskoj i Goričkoj, koja šteti politici Slovenaca i Hrvata u Trstu i Istri. Spinčić je tada kritizirao političku upravu u Primorju, koja ne priznaje zakone za Hrvate i Slovence. Politikom Austrije zadovoljni su Nijemci i Talijani, kazao je, dodajući da nekadašnje pravilo Austrije da je pravo temelj kraljevstva (*iustitia regnorum fundamentum*) više ne vrijedi, danas je pravo pogubnost za kraljevstva (*iustitia perimentum regnorum*). Državni izbori u Trstu i Istri održani su, kazalo se, po sistemu Camorre. Osim uspješnih izbornih rezultata u Istri 1897. i 1901., talijanski građanski liberali ostvaruju uspjeh i na izborima za tršćansko gradsko vijeće. Treba ipak naglasiti da se slovenski izborni neuspjeh u Trstu 1897. i 1901. ponajprije dogodio zbog prekida apstinencije Talijanske liberalne stranke. Izborni rezultati 1901. ukazuju na jačanje pozicija talijanskih liberala, ali je nakon izbora jačao i talijanski iredentizam koji će u Kraljevini Italiji početkom stoljeća stjecati sve veću afirmaciju, kao što će taj utjecaj prodirati i među Talijane u Austro-Ugarskoj. Političko društvo Edinost sagledavalo je izlaz iz kriznoga stanja u Sjedinjenoj Sloveniji, a istarske su narodnjake rezultati državnih izbora usmjeravali prema ustanovljenju vlastite političke organizacije. Kurijalni izborni sustav, idejna razilaženja, istrijski pokret Ivana Krstića, jačanje i širenje aktivnosti talijanskih nacionalnih liberala, socijalno raslojavanje utjecat će na slabe izborne rezultate slovenskih i hrvatskih narodnjaka u Trstu i Istri na prijelazu stoljeća. Političko društvo Edinost izlaz iz kriznoga stanja vidjelo je u Sjedinjenoj Sloveniji. Kada Janez Kramar prikazuje nastanak i utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902., odnosno odvajanje od Političkoga društva Edinost, spominje primjedbe istarskih Hrvata koji su, kaže, prigovarali na prevelikom zauzimanju Edinosti za Sjedinjenu Sloveniju te da su liberali u Trstu i okolici te sjevernoj Istri imali prevladavajući utjecaj. Ističući neuspjeh na državnim izborima u siječnju 1901., Kramar navodi da su istarski Hrvati objašnjavali slabe izborne rezultate neuspješnim političkim radom Edinosti u Istri. Božo Milanović navodi kako Političko društvo Edinost nije moglo uspješno iz Trsta obavljati političko djelovanje u Istri „gdje su bile drukčije prilike i osobe“, pa su istarski Hrvati 7. svibnja 1902. utemeljili Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri sa sjedištem u Pazinu. Prema izvještavanju vološčansko-opatijskoga *Narodnog lista* od 16.

Piju X. predstavljaju način uobičajenoga legitimnog rada hrvatskih i slovenskih nacionalnih prvaka. Pozivajući se na legitimnost istarski su narodnjaci teško mogli ostvarivati svoje zahtjeve jer je kurijalni izborni sustav osigura-

siječnja 1902., na pripremnom sastanku u Pazinu 9. siječnja Matko Mandić je kao predsjednik Edinosti podupro utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri. Utemeljenjem Političkoga društva – samostalne političke organizacije istarskih narodnjaka – u Pazinu u svibnju 1902., neće biti prekinute veze s Političkim društvom Edinost iz Trsta. Među voditeljima jednoga i drugoga društva javljale su se nesuglasice, između društava događali su se i sporovi, ali se isto tako – kada se radilo o raznim pitanjima – nastavilo zajednički nastupati i djelovati. Takav primjer zajedničkoga djelovanja – koji se nadovezuje na tematiku u ovom radu – vezan je za politiku „novoga kursa“, kojoj je jedan od smjerova pokrenute aktivnosti bilo približavanje i dogovaranje s talijanskom stranom kao posljedicom pangermanskoga prodiranja na Jadran. Istarski će narodnjaci podupirati i odobravati Riječku rezoluciju 1905. i proglašenu politiku suradnje s Mađarskom koalicijom, ali su bili nepovjerljivi prema mogućem dogovaranju s talijanskim zastupnicima pribijavajući se žrtvovanja hrvatskih i slovenskih interesa. U pokušaje posredovanja u razgovorima s talijanskim predstavnicima uključit će se češki zastupnici. Naime, posredovanjem Čeha u Beču su 18. ožujka 1904. vođeni razgovori slavenskih i talijanskih predstavnika, tražio se nekakav *modus vivendi* između suprotstavljenih strana. Raspravljalo se o tome kako bi se „izgladila opreka“ između Slavena i Talijana u jadranskim zemljama. Česi su izrazili želju da se postigne sporazum u interesu obiju narodnosti. Karel Kramář smatrao je da se ne bi radilo samo o trenutačnoj koaliciji već o trajnom savezu za budućnost. Od južnoslavenskih zastupnika bili su nazočni: Andrej Ferjančić, Ivan Plantan, Ivan Šušteršič, Miroslav Ploj, Vjekoslav Spinčić i Fran Škulje, od mladočeha Bedřich Pacak i Karel Kramář, a od talijanskih zastupnika Valeriano Malafatti i Lodovico Rizzi. Nakon prekinutih pregovora održana je 27. ožujka skupština Političkoga društva Edinost u Štivanu kod Trsta, gdje se Dinko Trinajstić, potpredsjednik Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri – uz Otokara Rybařa i ostale slovenske tršćanske nacionalne prvake – izjasnio protiv dogovaranja s talijanskim predstavnicima. Na glavnoj godišnjoj skupštini Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri u Pazinu 7. travnja Vjekoslav Spinčić osvrtao se na prekinute pregovore potaknute posredništvom čeških zastupnika te izjavio da su oni bili „samo pokušaji za sporazum i ništa više“. U prvi plan izbilo je aktualno pitanje talijanskoga sveučilišta u Austrijskom primorju, kao i pitanje hrvatskih i slovenskih škola, oko čega su stajališta hrvatsko-slovenskih narodnjaka i talijanskih liberala bila suprotstavljena. Na nezadovoljstvo unutar redova hrvatskih i slovenskih narodnjaka značajno će utjecati djelovanje Ante Tresića Pavičića, koji se eksponirao u smjeru rada na približavanju i povezivanju s talijanskom iredentom. U Trstu je pokrenuo i vodio političko-književni tjednik *Jadran* 1903. i 1904., a njegovo pisanje 1907. u rimskoj političkoj reviji *L'Italia all'estero* posebno je zaoštrilo odnos prema njegovu djelovanju. *Edinost 1876-1926. Popolnjen in preurejen ponatis jubilejne številke*, Trst 1926., 34-35; Viktor Car Emin, *Matko Mandić. Osvrt na njegov život i rad*, Samobor 1938., 22-23, 38; Vjekoslav Bratulić, „Hrvatski zastupnici u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću devedesetih godina XIX. stoljeća i suradnja južnoslavenskih naroda“, *Jadranski zbornik*, III, 1958., 143-203; isti, „Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, 299; isti, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru (1884-1901)“, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, XI-XII, 1966.-1967., 123-199; isti, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru 1901-1909“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, XIV, 1969., 299-384; Rene Lovrenčić, *Geneza politike 'novog kursa'*, Zagreb 1972., 205-210, 239-240, 274; Božo Mlanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, Pazin 1973., 425; Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973., 279, 297; Petar Strčić, „Vjekoslav Spinčić o zrinsko-frankopanskoj uroti 1871.“, *Historijski zbornik*, XXV-XXVI, 1972.-1973., 327-341; isti, „O pravaštvu u Istri i na Kvarnerskim otocima krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 19. stoljeća“, *Historijski zbornik*, XXIX-XXX, 1976.-1977., 347-364; isti, „Prilog za biografiju Matka Mandića“, *Ivan Matetić Ronjgov*, zbornik, 5, 1996.-1997., 301-312; Janko Pleterski, „Politika 'novog kursa', jadranski kompromis i Slovenci“, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 3-4, 1975., 79-80; Vasilij Melik, „Slovenci u državnom zboru 1893-1904“, *Zgodovinski časopis*, 33, 1, 1979., 53-54; Dragovan Šepić, „O procesu integracije hrvatske nacije u Istri“, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana Gross, Zagreb 1981., 261-263; isti, „Talijanski iredentizam na Jadranu“, *Časopis za suvremenu povijest*, 7, 1, 1975., 10-14; Janez Kramar, *Narodna prebujna istrskih Slovencev*, Koper 1991., 54-55, 57-63, 66, 116-139, 144-146, 148-153, 331-334; Salvator Žitko, „Slovensko-hrvaški politični odnosi u Istri v času ustavne dobe 1861-1914“, *Annales*, 12, 1, 2002., 36-39, 44-46; isti, „Od iredentizma do intervencionizma: na prelomu 19. in 20. stoletja do vstopa Italije v Prvo svetovno vojno“, *Annales*, 25, 4, 2015., 861-884; isti, „Italijanski nacionalizem in iredentizem – valilnica za kasnejši nastanek obmejnega fašizma“, *Acta Histriae*, 24, 4, 2016., 689-704; isti, „Slovensko-hrvaški odnosi v Avstrijskem primorju v kontekstu 'novoga kursa' hrvaške politike v letih 1903-1907“, *Histria*, 6, 2016., 59-92; isti, *Avstrijsko primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861-1914)*, Koper 2016., 76-96, 128-140; Darko Dukovski, *Svi svetjotvi istarski*, Pula 1997., 151-152; Klaić, „Skupština u Boljunu“, 86-87, 95-98.

vao prevlast imućnijih, veleposjedničkih i građanskih slojeva, a tu su talijanski nacionalni liberali kao predstavnici tih slojeva u Istri bili u prednosti.¹¹

Nastupanja mladega i kritičnijega naraštaja pod utjecajem Narodnoga pokreta u Banovini 1903. događaju se upravo u trenutku kada se odvijaju aktivnosti istarskih narodnjaka u pravno-političkom, gospodarskom i kulturnom smjeru koje su vodile prevladavanju poteškoća nacionalnoga pokreta na prijelomu stoljeća.

Primjedbe upućene nacionalnom vodstvu treba uzimati u obzir zbog sagledavanja svekolikih prilika i sveukupnoga stanja i u nekom su smislu razumljive jer izražavaju bojazan kritičara da pozicije nacionalnoga pokreta slabe, ali primjedbe da je nacionalno vodstvo bilo neaktivno i pasivno nisu prihvatljive. Premda će se u *Našoj slogi* pojaviti dopisnik, pripadnik mlade generacije, koji je odobravao pisanje Istranina u *Obzoru* – navodeći da ima i drugih koji slično misle – u glasilu odbacuju stavove mnogo kritičnijega *Obzorovog* Danila jer da on nije uzimao u obzir gospodarski i prosvjetni čimbenik kada je sagledavalo rezultate djelovanja istarskih narodnjaka.¹² Dakako, to ne znači da kritičari te čimbenike nisu uzimali u obzir. Ali ni Stjepan Radić u svojim člancima u *Novom listu* nije utemeljenje Boljenskoga društva za štednju i zajmove povezivao s radom istarskih narodnjaka na kraju XIX. i početku XX. st., koji su provodili akciju utemeljenja zadružnih organizacija.¹³ Kritičari nacionalnoga vodstva 1903. i 1904. ponajprije govore o krizi rezultata u političkoj sferi, a gospodarski razlog – značajne posujilnice – manje spominju. Istarski su narodnjaci često isticali gospodarski čimbenik kao bitan sadržaj svoje aktivnosti. S obzirom na rad narodnjaka na utemeljenju i djelovanju štedno-kreditnih zadruga, dvojbene su primjedbe koje su dolazile iz redova mladega naraštaja nacionalnom vodstvu zbog njegove pasivnosti u radu. Voditelji istarskih narodnjaka kao političari ujedno su bili i gospodarski djelatnici te su predvodili gospodarsku aktivnost na terenu u Istri. Upravo su istarski narodnjaci u svom dugogodišnjem radu širom Istre pokretali osnivanje malih seoskih štedno-kreditnih zadruga, posujil-

11 Međutim, neki kasniji postupci, kao prekid rada sjednica Sabora u listopadu 1910., kada je došlo i do njegova raspuštanja, te izjava Matka Laginje pred carem 11. prosinca 1913. o postavljanju jednoga državnoga upravnog povjerenstva koje bi se sastojalo od jednakoga broja Slavena i Talijana, na čelu s jednim državnim službenikom, ukazuju na radikaliziranje postupaka i stavova nacionalnih prvaka. Dane Gruber, *Povijest Istre – Vjekoslav Spinčić, Narodni preporod u Istri*, Zagreb 1924., 288-289; Fran Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, Zagreb 1952., 144-147; Dragovan Šepić, „Politika »narodnog mira« u Istri 1908.-1913.“, *Analizadranskog instituta*, III, 1961., 99-103, 119-121.

12 Klaić, „Hrvatski tisak i općinski izbori u Tinjanu“, 54, 63-66.

13 Isti, „Skupština u Boljunu“, 90-94.

nica, koje su stvarale uvjete za gospodarsku neovisnost seljaštva, koje je bilo temelj na koji se nacionalno vodstvo oslanjalo. U Markgrofoviji Istri tada je već razvijen zadružni pokret koji će do vremena neposredno pred svjetski rat razviti mrežu zadružnih organizacija. U radu na utemeljenju i aktivnosti zadružnih organizacija sudjelovao je čitav niz pojedinaca – od svećenika i učitelja do mnogih pripadnika seljaštva.¹⁴

Pripreme za održavanje godišnje skupštine 1905.

Primjedbe upućivane Vjekoslavu Spinčiću i drugim prvacima Narodne stranke zbog načina rada¹⁵ ostavile su traga na nacionalno vodstvo. Prigovori će se Spinčića teško dojmiti, ali i druge nacionalne prvake, zbog čega će se kod njih pojaviti mnoge dvojbe. Kod Spinčića se osjećala unutarnja kriza do te mjere da je počeo razmišljati o podnošenju ostavke na funkciju predsjednika Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri.

Potpredsjednik Političkoga društva Dinko Trinajstić obavljao je pripreme za godišnju skupštinu te je 16. studenoga 1905. Spinčiću uputio poziv na sjednicu Odbora, dogovorenu za 19. studenoga u Pazinu. Obavještavao ga je pritom da trebaju sudjelovati i Konrad Janežić te Ivan Zuccon.¹⁶ Spin-

¹⁴ U svom izvješćivanju na godišnjoj skupštini Političkoga društva 1904. Spinčić se između ostaloga osvrtao i na gospodarsku organizaciju. Ustvrdio je utemeljenje raznih gospodarskih društava i štedno-kreditnih zadruga u raznim dijelovima pokrajine. Sva su ta društva bila organizirana i obavljala svoju zadaću, pri čemu ističe velike zasluge Matka Laginje. Napominje da su društva pod vodstvom Političkoga društva ili ih vode osobe koje su utemeljile i samo Političko društvo. „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre“, *Naša sloga*, 14. travnja 1904. I tajnik Gjuro Červar isticao je djelovanje Odbora Političkoga društva kod ustrojenja raznih društava za štednju i zajmove, kao i kod ustanovljenja Gospodarske sveze za Istru u Puli. „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre“, *Naša sloga*, 21. travnja 1904. Usp. Vjekoslav Zidarić, „Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, 457–475; Ivan Beuc, *Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća*, Zagreb 1975., 139–308; Željko Klaić, „Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (kraj XIX. i početak XX. st.)“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu. Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća*, zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu, Pazin, 14. studenoga 1997., gl. ur. Josip Šiklič, Pazin 1999., 217–254; isti, „Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca“, 47–48, 56–58, 81–82; isti, „Skupština u Boljunu“, 90–91, 94; Tvrtko Božić, „Krčke kreditne zadruge i gospodarski list Pučki prijatelj u prvom desetljeću 20. stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, 37, 1, 2005., 129–154; Barbalčić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, 99, 188–191.

¹⁵ Jedna od akcija koje su pokrenuli pripadnici mlađe generacije nezadovoljni načinom rada Političkoga društva bila je skupština u Boljunu 10. travnja 1904.

¹⁶ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Inventar Rukopisne ostavštine Vjekoslava Spinčića, *Grada o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50 (dalje: HR-DAZ, kutija). Konrad Janežić (Janežić), izabran u vodstvo Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri, koji je vodio odvjetničku kancelariju u Voloskom, bio je rodom iz Kannika u Sloveniji. Kao koncipijent u njegovoj je kancelariji radio Ivan Poščić iz Voloskoga. Ljubo Buršić, „Hrvatski advokati u Istri i Liburniji“, *Odvjetnik*, 9, Svečano izdanje u povodu proslave sto godina advokature u Hrvatskoj 1868–1968, Zagreb 1968., 216. Buršić piše kako je Janežić imao o Političkom društvu za Hrvate i Slovence sa sjedištem u Trstu, tj. o Eđinosti, posebno mišljenje. Smatrao je da Hrvati i Slovenci trebaju imati svaki svoje društvo, odnosno da se njihove političke organizacije trebaju konstituirati po teritorijalnom principu te djelovati odvojeno svaka za sebe kao autonomne cjeline, naravno uz koordiniranu zajedničku aktivnost. Konrad Janežić sudjelovao je – kao i ostali nacionalni

čić je na dobivenim pismima, ali i drugim dokumentima redovito zapisivao svoje bilješke i osvrte. Na osnovi njegova zapisa nije moguće tvrditi je li mu pismo poslano u Beč jer je u tadašnjem legislativnom razdoblju bio jedini predstavnik istarskih Hrvata i Slovenaca u parlamentu,¹⁷ ili se tada nalazio u Istri pa mu je pismo bilo upućeno ondje. Ne navodi izričito da je bio nazočan sjednici Odbora u Pazinu, ali se s obzirom na sadržaj zapisa može pretpostaviti da je bio na njoj.

U svojim zapisima, uz navedene predviđene glavne točke dnevnoga reda godišnje skupštine – izvještaj Odbora, izbor novoga Odbora, politički položaj u Monarhiji s obzirom na odnose u istarskoj pokrajini te pitanje sveopćega izbornog prava – Spinčić je naveo i sljedeće: „Eventualno skupština za Liburniju. Pisati Dru. Janežiću.“ Ta se konstatacija treba odnositi na moguću buduću aktivnost Političkoga društva u smislu da se sadržaj i teme glavne godišnje skupštine iznesu ili da se o njima raspravi na nekoj skupštini na liburnijskom prostoru. Ali bi konstatacija upućivala i na tadašnje te kasnije odnose unutar Političkoga društva, na odnose političara i javnih radnika s liburnijskoga prostora prema Političkom društvu. U prvom smislu, s obzirom na to da je Spinčić dolazio s liburnijskoga prostora, sigurno je osjećao potrebu za takvom skupštinom. To bi proizlazilo i iz značenja Voloskoga i Opatije, koji su bili središta nacionalnoga pokreta na liburnijskom prostoru, tj. na prostoru istočne Istre; a u drugom smislu, s obzirom na primjedbe koje će se upućivati vodstvu Političkoga društva.¹⁸ Idući

prvaci – u pokretanju i radu štedno-kreditnih zadruga, značajnih posujilnica, ali i drugih gospodarskih organizacija: „Voloski kotar: Iz Veprinca.“, *Naša sloga*, 4. lipnja 1903. Kao primjer, oglasi Ravnateljstva Posujilnice u Voloskom u *Narodnom listu* od 18. prosinca 1902. te 7., 14., 21. i 28. siječnja 1904. Usp.: Barbalčić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, 63, 66. Ivan Zuccon, jedan od prvaka Narodne stranke u Puli, kao odvjetnik osamostalio se 1901. Vjekoslav Spinčić, „Crtime iz hrvatske književne kulture Istre“, Zagreb 1926., 130; Josip Demarin, „O životu i radu Dra Ivana Cukona“, *Riječka revija*, IX, 1960., 4, 198–205.

17 Vjekoslav Spinčić izabran je na siječanjanskim izborima 1901. u bečki parlament. Novi izbori za Carevinsko vijeće održani su u svibnju 1907. temeljem općega, jednakoga, tajnoga i neposrednoga glasovanja. Barbalčić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, 91–92, 108–115.

18 Jedna je od epizoda u promatranju previranja unutar Narodne stranke, odnosno unutar njezine političke organizacije u godinama neposredno pred svjetski rat, predstavka donijeta u Voloskom 6. siječnja 1912., koju su potpisali političari i drugi javni djelatnici uglavnom s liburnijskoga prostora, a u kojoj se vodstvu Političkoga društva spočitavala neaktivnost. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, 425–430. Naime, na prijelomu XIX. u XX. stoljeće bilo je poteškoća u razvoju hrvatskoga nacionalnog pokreta – misli se u prvom redu na postizanje slabijih izbornih rezultata – zbog kojih su kritičari predbacivali način rada i djelovanja Političkoga društva. Društvo je i bilo utemeljeno radi prevladavanja poteškoća. U godinama pred svjetski rat riječ je o izraženim idejnim previranjima unutar Političkoga društva, premda treba reći da se pokazatelji tih previranja između socijalnih kršćana i liberala počinju javljati i ranije, kao što je na prijelomu stoljeća i Krstićev istrijanski pokret djelovao na slabljenje izbornih rezultata istarskih narodnjaka. Dakako, riječ je i o idejnim razlikama narodnjaka i socijalista, koji su u Istri razvijali svoje djelovanje. Ipak, pored svih tih previranja vodstvo nacionalnoga pokreta očuvalo je jedinstvo nacionalnih redova i Narodne stranke. Bratulić, „Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda“, 313–317, 332; Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša Sloga 1870.–1915.*, 423–438.

Spinčićev podatak koji treba istaknuti odnosi se na pitanje općega izbornog prava, aktualno na razini Austro-Ugarske Monarhije, o kojem je i Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri raspravljalo: „Odbor prihvativ već sad resoluciju za sveobće, jednako, izravno tajno pravo glasa, uz čuvanje prava manjine proporcionalnim zastupanjem.“ S obzirom na Riječku rezoluciju, donesenu 3. listopada 1905., Spinčić je zapisao da Odbor Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri prati „sa simpatijom“ novi pravac hrvatske politike, smatrajući to „opravdanim i shodnim“, ne osvrćući se podrobnije na rezoluciju. Na godišnjoj skupštini 10. prosinca 1905. na Riječku se rezoluciju osvrnuo Matko Mandić kada je govorio o odnosima u Monarhiji te o mađarskoj krizi koja je zahvatila Monarhiju.

Naredni se Spinčićev zapis, zanimljiv za promatranje aktivnosti Političkoga društva, odnosi na Carsku i kraljevsku učiteljsku školu u Kastvu. Primjećuju se suprotstavljeni pogledi prvaka istarskih narodnjaka u odnosu na Spinčića kada je posrijedi bilo pitanje smještaja škole. Spinčić navodi: „Glede učiteljišta u Kastvu. Svi proti Kastvu. Ja sam zanj, izjavio da ću položiti sve javne časti, ako se društvo odluči proti Kastvu. – Prešlo se je na dnevni red.“ O kastavskoj učiteljskoj školi nije se govorilo na glavnoj godišnjoj skupštini 10. prosinca, ali je zato u vezi s njom važno Trinajstićevo pismo upućeno Spinčiću neposredno nakon održane skupštine u Puli. U njemu, između ostaloga, Trinajstić informira Spinčića da se pitanje *učiteljišta* nije postavljalo na dnevni red skupštine zbog mogućega izražavanja suprotstavljenih stavova oko njegova smještaja u Kastav, oko čega nije bilo jedinstvenoga mišljenja unutar Narodne stranke, ali ni u široj istarskoj hrvatskoj javnosti. Trinajstić se pribojavao radikalizacije u pogledima i stavovima oko toga problema i nepostavljajući tu temu na dnevni red skupštine smatrao je da je „postupio u interesu naše obće narodne akcije“. Smještaj učiteljske škole u Kastav pitanje je zbog kojega se prigovaralo i spočitavalo na načinu rada i djelovanja Političkoga društva, a nacionalno vodstvo pribojavalo se da bi zbog škole u Kastvu mogao u hrvatskoj javnosti jačati antagonizam prema Kastvu i Kastavcima. I u narednim se godinama oko pitanja učiteljske škole oštro raspravljalo te su se izražavali polemički stavovi. Polemika je oko škole ponekad bila doista burna.¹⁹

19 HR-DAZ, kutija 50. Željko Klaić, „Prilog polemici o uspostavljanju Carske kraljevske učiteljske škole u Kastvu“, *Zbornik Kastavštine*, XVII, 2009., 25-53. Opširnije o *učiteljištu* u Kastvu: Manon Giron, „90 godina od preseljenja učiteljske škole u Kastav“, *Zbornik Kastavštine*, V, 1997., 43-58; Ines Grgurina – Luka Tidić, „Učiteljska škola u Kastvu kroz dokumente Državnoga arhiva u Rijeci i Arhiva Prve riječke hrvatske gimnazije“, *Histria*, 3, 2013., 167-205.

Nakon sjednice Odbora Političkoga društva 19. studenoga i u vrijeme pred održavanje godišnje skupštine Spinčić će imati zdravstvenih poteškoća. Obavijestio je Trinajstića iz Beča 8. prosinca 1905. o tome da nikako nije u stanju 10. prosinca doći u Pulu te da mu liječnik „brani“ putovanje. Istodobno mu piše kako izbor za predsjednika ili izbor u Odbor Političkoga društva ne prima „podnipošto“.²⁰

Jedan Spinčićev zapis, međutim, osim zdravstvenih poteškoća prikazuje i njegovu unutarnju krizu, ali i druge momente koji su pokazatelj odnosa unutar nacionalnoga vodstva. Liječnici su mu preporučili da ne kreće na put: „Jedan čovjek da nespasava naroda; pa se nijedan nejma skončavati.“ Uza sve zdravstvene poteškoće, ipak se teško odlučio ne krenuti u Pulu: „Predsjednik društva, zastupnik na car. vieću! al morao sam i obzirom na bolest i obzirom na pogibelj da bi me došavša izabrali predsjednikom. Nejmam baš ni volje ići u Pulu k skupštini, jer se bojim da se nebih mogao oteti izboru za predsjednika. Ja pak toga neću nit nemogu nikako. Ja nisam ni sanjao da će me takvim izabrati kad se je društvo ustrojilo. Uzeo sam po sili. Kod drugoga izbora morao sam i opet preuzeti. Društvu odnosno meni prigovara se što se nečini to ili ovo. Ja sam već dosad uvijek zaokupljen bio. Više nisam mogao. Društvo nije pojedinac, nit pojedinac društvo. Ako neće i drugi raditi, nemože se. Od njeko doba opažam u dopisih nekih javnih listova njeku žicu proti meni. Često se iztiče Dra. Laginju kao jedinoga koj što radi. Možda je i moja osoba kriva što neki neće da rade. Svojim odstupom omogućiti ću njim da rade. Možda bi najbolje da uzmogne Dr. Laginja preuzeti predsjedništvo, a Dr. Zuccon možda podpredsjedništvo. I Dr. Laginja se nekako čudno drži. U odbor društva nije htjeo. Niti na skupštine do sad obdržavane nije došao. On ima u obće manu, da nekako čudno postupa sa onim koj obnaša kakvu čast. Nek ju sam obnaša! – Kakvu volju može čovjek imati biti u odboru društva, kaže i obstojnost da su na Voloskom raspisali izbore za 7. 9. i 11. dec. dočim je 10. skupština. Tim se uzima i mogućnost Stangeru, M. Trinajstiću, Janežiću, Pošćiću, svim iz one občine da idu u Pulu. K izboru nisam ni poziva dobio, već mi Dr. Pošćić poslao tiskovinu za punomoć, opazkom da nebi možda mogao iz Pule doći.“ Spinčić zaključuje da su „znajući“ raspisali izbore za one dane kada se trebala održati godišnja skupština Političkoga društva te da nisu ni namjeravali doći na nju.²¹

²⁰ HR-DAZ, kutija 50.

²¹ Na ist. mj. Spinčić dodaje kako su na njegovo duševno i tjelesno stanje, na slabljenje njegove energije, djelovali i događaji u najbližoj obitelji: „Ljeti 1904. umrla je netjakinja Tonica, mjesto da se uda, a pak Milena. Gledajući njihovu majku, a moju sestru, bivalo mi je grozno, slabo, zdvojno. Već onda sam mislio, i

Spinčićevo zaključivanje o izborima u područnoj općini Volosko, zbog kojih političari s toga prostora nisu mogli doći na skupštinu u Pulu, treba povezati s podatkom o eventualnom održavanju skupštine Političkoga društva u Liburniji. Što se pak tiče Narodne stranke, ona je na općinskim izborima u Voloskom 1905. ponovno pobijedila u sva tri izborna tijela, a načelnikom je ponovno izabran Andrija Stanger.²²

Nakon sjednice Odbora Političkoga društva 19. studenoga vodila se prepiska između stranačkih prvaka o mogućim govornicima, o mogućim izvjestiteljima na godišnjoj skupštini. Uzimali su se u obzir, odnosno predlagali Matko Mandić, Matko Laginja, Ivan Zuccon te Vjekoslav Spinčić ako bude u mogućnosti sudjelovati u radu skupštine. O temama – političkom položaju s obzirom na pokrajinske odnose te o sveopćem izbornom pravu – odlučilo se da će govoriti Mandić i Zuccon.

Dinko Trinajstić piše Vjekoslavu Spinčiću 30. studenoga 1905. – u vezi s izvjestiteljima koji bi govorili o političkom položaju u Monarhiji s osvrtom na pokrajinske odnose – da se obratio Laginji i Mandiću: „Bio sam se obratio na Mandića, jer ste Vas trojica kao mandatari kluba²³ vodili sve pregovore u našem pokr. parlamentarnom životu, i jer se bojim, da osim nas četvorice na skupštini drugih zastupnika nebude, pak i radi toga što on po svojem zvanju i položaju smatram, da bi iza tebe morao biti najbolje upućen u predmet a svakako bolje nego koji od nas iz pokrajine, koji sve naše političke obavijesti crpimo iz ono 1-2 dnevničića nama na razpolaganje.“²⁴

U Mandićevim se pismima ne primjećuje nekakav pesimističan ton u pogledima i raspoloženju; piše da bi radije govorio o izbornom pravu, ali da će se podvrgnuti Odborovu zaključku da bude izvjestitelj o temi političkoga položaja, ako već u stranci nema spretnijega i sposobnijega, i ako mu se na vrijeme dostave podaci potrebni za dotični predmet. Kod Spinčića, a i kod Laginje, primjećuje se izraženo pesimistično raspoloženje, pesimizam nastao u prvom redu zbog upućivanja im kritika i prigovora. Laginja piše Trinajstiću iz Pule 21. studenoga 1905. u dosta deprimiranom raspoloženju: „Ja već petnajstak dana ako ne svaki dan posve, većinom polegujem. Osobito me u noći kašalj guši, a tako i na malo besjeda govora. Da i nisu druge

nisam htjeo vjerovati, što će biti s kuće ako umre... I umrla je, aprila 1905. Bio je to udarac i za me. Doznao sam u Zagrebu hoteć na sprovod Strossmayerov. Morao sam pratiti maloga Vjekoslava, a da mu nisam kazao smrti majke mu.“ Na ist. mj.

22 Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 252.

23 Hrvatsko-slovenski klub zastupnika u Istarskom pokrajinskom saboru.

24 HR-DAZ, kutija 50.

mnogobrojne teške brige i razočaranje, već gornja okolnost neda mi preuzeti referata o onako važnom predmetu. Nebi pak bilo ni zgodno, da dajem izvješće ja, komu se prigovara, da radim na svoju ruku; – Za ovaj put treba dakle da providite inače. Referat o obćem pravu glasa morali ste preuzeti koji stariji. Ovako će izgledati kao narinut.²⁵

Spinčić 1. prosinca odgovara Trinajstiću neka „udesi“ da Mandić govori o političkom položaju, a Zuccon o sveopćem izbornom pravu. Mandiću je kao izvjestitelju o političkom položaju uputio dva naputka, prvi: „Krizu, i kakva u Ugarskoj. Nerad parlamenta u Beču. Spas se ište u izb. reformi, tamo i ovamo. Sve se oko toga vrti.“ Drugi naputak odnosi se posve općenito na to da se prikaže rad i djelovanje pokrajinskoga sabora posljednjih godina.²⁶

Matko Mandić – s obzirom na prigovore upućivane hrvatskom nacionalnom vodstvu – kao da želi biti inicijator promjene Spinčićeva raspoloženja. To se primjećuje u njegovu pismu Spinčiću iz Trsta 3. prosinca, kojim se osvrće na odnos prema vodstvu Političkoga društva te očekuje na godišnjoj skupštini reakciju mladih kritičara. Međutim, neki su kritički nastupi na godišnjoj skupštini izostali, osim što se može konstatirati Mandićevo reagiranje povodom Zucconova govora, kada se ovaj osvrtao na djelovanje i aktivnost socijalista koji su u Monarhiji iznosili inicijativu za donošenje izbornoga zakona temeljenoga na općem izbornom pravu.

U pozadini skupštine u Puli stoji pitanje učiteljske škole u Kastvu, o kojem u redovima Narodne stranke nije bilo jedinstvenoga mišljenja; među organizatorima godišnje skupštine postojala je bojazan da bi to pitanje mogli iskoristiti kritičari nacionalnoga vodstva.²⁷ Mandić je tako početkom prosinca 1905., samo nekoliko dana prije godišnje skupštine, pisao Spinčiću: „Žao mi veoma, što se tužiš na zdravlje, bez čega nije čovjek za nikakav rad. Između redaka čitam kako si već svega sit. Vjerujem Ti. Odasvud navale, prigovori i protimbe. Svaki već deran hoće da kritizira a malo koji da radi. Sad dolaze još i najbolji svećenici naši u boj proti nama a za očitog dušmana naroda!²⁸ Kažeš, da biš sve pustio. Lako je to reći, al komu ćeš pustiti?

²⁵ Na ist. mj.

²⁶ Na ist. mj.

²⁷ I Matko Mandić je, kao i Dinko Trinajstić, poslije održane godišnje skupštine u Puli obavještavao Vjekoslava Spinčića da se pitanje učiteljske škole nije postavljalo na dnevni red „premda su to tražili iz Kastva. Naši rekoše u Puli, da je u interesu Kastva, da se o tom negovori na skupštini“. Bratulić, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru 1901-1909.“, 337.

²⁸ Primjer na koji bi Mandić ovdje mogao misliti slučaj je svećenika Vjekoslava Viškovića iz Sv. Marije od Zdravlja (Hreljići) kod Barbana. Mandić je o Viškoviću informirao Laginju i Spinčića. Njegovo pismo s kraja lipnja 1905. najvećim se dijelom bavi pitanjem uredništva odnosno uređivanja *Naše sloge* i pokrenutoga

Mislim, da bi mi svi sada sve pustili, al gdje su ti naši nasljednici, gdje je oduševljena i radina naša omladina? Na kritici i kod prigovora! I Mirko²⁹ mi piše nekako zdvojno. Muči ga opet želudac³⁰ a k tomu ga grize nesretno pitanje učiteljišta. Šalje mi spomenicu na občine; poslat će ju sa podpisi na skupštinu u Pulu.³¹ Biti će i tamo buke od mlađjih kritičara. Ja ću dakle po vašoj želji tamo govoriti; pošalji mi bilježke od sab. zasjedanja 1904. i šta drugo.“ Spinčić je pokraj ove posljednje rečenice dopisao da je Mandiću bilješke poslao „ekspresom“ 7. prosinca 1905.³²

Omnibus. Bio je ogorčen postupkom Jerka Mahulje, glavnoga urednika *Naše sloge*, koji je tada sudjelovao i u uređivanju *Omnibusa*, prema svećeniku Vjekoslavu Viškoviću. Navodi da je Mahulja „odao“ Viškovića kao dopisnika osobi koju je Višković spomenuo kao najvećega širitelja razdora i mržnje na Barbanštini. Mahulja je odbacio Viškovićev dopis te naveo toj osobi kako će svaki njegov dopis protiv Viškovića „rada primiti“. To je izazvalo pravo ogorčenje protiv Mahulje u tamošnjega svećenstva. Višković se 15. lipnja 1905. pismom obraća Mandiću kao glavnom suradniku *Naše sloge*, zahtijevajući u svoje ime te u ime grupe svećenika da se Mahulja odstrani, „inače će stvar doći u javnost, te će sve svećenstvo ostaviti Slogu i proti njoj pisati“. Višković tako navodi da ga podržavaju svećenici Andrija Benigar, Ferdinand Hrđy, Josip Bastijanić, Ivan Vinodolac, Joakim Jereb i Josip Velikanje. Mandić je uputio original Viškovićeve pisma Laginji zahtijevajući njegovu intervenciju povodom toga, a Spinčiću je poslao prijepis. Želio je da Spinčić preporuči Laginji neka Mahulji „dade potrebitu lekciju“. Pisao je Viškoviću „neka oprost i neka se ustri dok se stvar uredi“. Preporučio mu je „nek u buduće izravno“ njemu piše. Željko Klaić, „Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje, povodom pokretanja lista Omnibus i održavanja općinskih izbora u Puli 1905. godine“ (dalje: „Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje“), *Časopis za suvremenu povijest*, 41, 2, 2009., 546-547.

29 Dugogodišnji načelnik Kastva Kazimir Jelušić potpisivao se kao Mirko, a tako su ga i nazivali. „Istarski sokolovi“, *Veliki Ćiril-Metodski koledar za prostu godinu 1907.*, Zagreb 1906., 104-106.

30 Kazimir Jelušić bio je iduće 1906. godine podvrgnut u Beču operaciji želuca, koju je dobro prebrodio.

31 Kastavsko je općinsko poglavarstvo 1. prosinca 1905. uputilo spomenicu svim obližnjim hrvatskim i slovenskim općinskim poglavarstvima, društvima i narodnim zastupnicima da podrže učiteljsku školu u Kastvu. Potpisao ju je Kazimir Jelušić, a u njoj se između ostaloga navodi: „Kako je jur poznato, cesarska se vlada odlučila, da hrvatski odio koparskoga učiteljišta prenese u grad Kastav, te je već iza raznih predizvida pozvala občinu putem c. kr. kotarskog školskog vieća u Voloskom dopisom od 31. oktobra t. g. br. 372/2, da nastoji čim prije pribaviti za rečeno učiteljište potrebite prostorije. Razvidno je dakle iz ovoga, da se cesarska vlada definitivno odlučila za Kastav. Nu uzprkos ovomu htjelo bi se s njeke strane, da se vladu sklone e bi hrvatsko učiteljište smjestila kuda druguda, a ne u Kastav-grad.“ U spomenici se ističe da je učiteljsko društvo Prosvjeta u Pazinu donijelo rezoluciju kojom se poziva bečka vlada da smjesti hrvatsku učiteljsku školu u Pazin ili u koje drugo mjesto, a nikako u Kastav. Mišljenje je općinskoga poglavarstva u Kastvu kako Pazin nije zgodno mjesto da se u njemu smjesti učiteljska škola jer je ionako pun škola, profesora i đaka te zbog toga što se u njemu osjeća skupoća uzdržavanja, a čini im se da će ona i porasti. Napominje se da se učiteljski pitomci novače najviše iz siromašnih slojeva te bi skupoća uzdržavanja mogla na njih pogubno djelovati. Kako ne znaju za koje drugo zgodno mjesto u Istri gdje bi se moglo smjestiti učiteljsku školu, čvrsto su uvjereni da je za to najprikladniji Kastav, i s obzirom na „ugodne komunikacije“ i s obzirom na to da će učiteljski pitomci u Kastvu biti u „zdravom mjestu“ te dobiti razmjerno jeftino uzdržavanje. U njemu će se teško moći odvojiti od nadzora svojega učiteljskog osoblja, a u gradu i najbližoj okolici naći će sve uvjete za socijalno i kulturno uzdizanje kako bi poslije, kada stupe u narod, s uspjehom mogli obavljati svoju ulogu. U zaključku se spomenice izražava žaljenje što se bez ikakvih pravih razloga, iz neke *fixe ideje*, radi protiv smještaja učiteljske škole u Kastav, čega se grad neće dragovoljno odreći: „Kastvu se priznaje zasluga za hrvatstvo u Istri, a Hrvati Istre da mu ne priušte ni ovo malo, što mu se hoće da dade? Njegovi izškolorani sinovi neka zastupaju hrvatstvo i kulturu po raznim mjestima, al u njemu nek ne bude ustaljenog izškoloranog čovjeka! Kastav neka plaća poreze i pokrajini i državi i podupire hrvatske zavode, a njemu neka se ništa ne dade! Valja biti pravedni napram svima, pak i napram Kastavščini, koja broji do 20.000 stanovnika – Hrvata! Tko radi u ovom pitanju protiv Kastva, taj hoće i želi smutnju među Hrvatima Istre!“ S druge strane, treba naglasiti da su se prosvjetni radnici u Istri izjašnjavali protiv Kastva kao sjedišta učiteljske škole, iznoseći gotovo suprotna stajališta i gledišta u odnosu na ona navedena u spomenici kastavskoga poglavarstva. Klaić, „Prilog polemici o uspostavljanju Carske kraljevske učiteljske škole u Kastvu“, 31-36, 50.

32 HR-DAZ, kutija 50.

Izvjestavanje na skupštini potpredsjednika Dinka Trinajstića i tajnika Nikole Turata o djelovanju Odbora ostavlja dojam odmjerenosti u nastupanju govornika, a to može biti posljedica upućenih primjedbi nacionalnom vodstvu, ali i poteškoća u radu s kojima se Političko društvo susretalo, problema na političko-pravnom, gospodarskom, kulturnom ili drugim područjima, koji su se u postojećem austrijskom sustavu rješavali čitav niz godina. U pozadini suprotnosti stoji učiteljska škola u Kastvu pa se odmjeren ton u nastupima treba objašnjavati željom za izbjegavanjem tenzija. U aktivnostima narodnjaka u nadolazeće će vrijeme dominirati – a to se primjećuje već u radu skupštine te u razgovorima i dopisivanju nacionalnih prvaka – priprema za djelovanje i davanje podrške novom izbornom zakonu za bečki parlament, koji će dovesti do uspješnih izbornih rezultata narodnjaka 1907. i voditi prema promjeni odnosa snaga između hrvatsko-slovenskih narodnjaka i talijanskih liberala.

Godišnja skupština Političkoga društva prethodne 1904. bila je daleko dinamičnija i polemičnija te su u svom izvješćivanju i predsjednik Vjekoslav Spinčić i tajnik Gjuro Červar odbacivali primjedbe koje su dolazile od onih koji su bili nezadovoljni načinom rada Političkoga društva.³³ Usporedba godišnje skupštine održane 1905. s godišnjom skupštinom iz 1904. – a pogotovo sa skupštinom u Boljunu 10. travnja te godine, iza čijega pokretanja nije stajalo Političko društvo – pokazuje izbjegavanje i popuštanje napestosti te smirivanje tenzija unutar hrvatsko-slovenskih nacionalnih redova u Istri. Svakako da je nadolazeća izborna reforma, koja je davala u izgled poboljšavanje položaja Hrvata i Slovenaca u Istri, iziskivala potrebu za djelovanjem na očuvanju jedinstva nacionalnih redova, kao i za prevladavanjem izraženih suprotnosti.

Godišnja skupština u Puli

Premda se iz zapisa i pisama nacionalnih prvaka vidi da su primjedbe na njih ostavljale značajnoga traga pa se među njima pretpostavljalo kako bi moglo doći do kritika na godišnjoj skupštini 10. prosinca u Puli, to se nije dogodilo. Na početku izvještaja s godišnje skupštine, *Naša sloga* osvrće se na nazočnost ljudi: bilo je prisutno više od 250 osoba, ponajprije iz općina s istarskoga kopna. Naglašava se prisutnost rodoljuba s pulskoga područja. Prvaci iz Liburnije nisu mogli biti na skupštini zbog općinskih izbora u

³³ „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre“, *Naša sloga*, 14. travnja 1904.; „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre“, isto, 21. travnja 1904.

Voloskom-Opatiji, a u njihovo se ime ispričao nazočni Konrad Janežić. Zbog bolesti se pismeno ispričao kastavski načelnik Kazimir Jelušić. S kvarnerskih otoka nije bilo nikoga, poglavito zato što je skupština održana u nedjelju te je tamošnje hrvatski nastrojeno svećenstvo koje vodi sav gospodarstveni i politički pokret zbog službenih poslova nedjeljom bilo spriječeno, ali isto tako nije moglo na vrijeme stići u Pulu zbog loših veza s kopnom. *Naša sloga* žali što su neki rodoljubi koje ne sprječava nedjelja radije ostali kod kuće nego se potrudili doći na skupštinu, napominjući da je komotno sjediti „u zapečku“ i „kritizirati nešto“ što ni sami ne čine. Zaključuje da bi se moralo jedanput prekinuti s *noli me tangere* pa će drugi put ova opaska otpasti.³⁴

Potpredsjednik Dinko Trinajstić, nakon što je obrazložio nemogućnost dolaska Vjekoslava Spinčića, istaknuo je da je Odbor Političkoga društva odlučio da se te godine skupština održi u Puli kako bi se zahvalilo pulskim izbornicima i njihovim prvacima na hrabrom držanju prilikom pulskih općinskih izbora.³⁵ Trinajstić moli da se o tajnikovu i blagajnikovu izvješću ne sudi prestrogo, bez obzira na to što se moralo mnogo toga učiniti, a nije se moglo. Oni su u takvom položaju da imaju snažne neprijatelje: *Drang nach Süden* prodire, stari domaći neprijatelji Latini, silno umišljeni na svoju moć, opiru se i protive svakom hrvatskom pravu, a vlada jedne i druge sprema „u обруč“. Zaključuje da se zato trebaju složnim radom oduprijeti moćnim neprijateljima. Političko društvo ima organizaciju, ali tu treba „uliti duše i rada“ te u tom smjeru moraju svi djelovati i spremati narodu bolju budućnost.³⁶

Tajnik Političkoga društva Nikola Turato istaknuo je da se u posljednjem razdoblju, tj. od posljednje godišnje skupštine, nije postiglo nekih velikih rezultata, niti se može govoriti o nekim velikim uspjesima te kako nije potrebno zavaravati ni sebe ni druge hvalospjevima. Rad Odbora odgovarao je snagama i sredstvima koja su mu stajala na raspolaganju. Bez obzira na stvarne mogućnosti, bez obzira na razne poteškoće, Odbor je djelovao povodom općinskih izbora. Rad Odbora od prošle se skupštine usredotočio na izbore u pojedinim općinama, pri čemu se Odbor ograničio „na obavjestnu stranu“, a vodstvo i provedba izbora bili su prepušteni mjesnim čim-

34 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, isto, 14. prosinca 1905.

35 U siječnju su istarski narodnjaci u područnoj općini Pula prvi put samostalno nastupili na općinskim izborima i to pod nazivom Hrvatska pučka stranka. Klaić, „Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje“, 543-545.

36 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 14. prosinca 1905.

benicima. U tom razdoblju ostao je netaknut dotadašnji „narodni posjed“ u općinama. Turato spominje sudjelovanje Narodne stranke na izborima u Oprtlju, Motovunu, Puli, Savičenti i Zrenju.³⁷

Vjekoslav Spinčić je na upućenom Trinajstićevu pozivu na sjednicu Odbora Političkoga društva 19. studenoga zapisao da trebaju uslijediti izbori u općinama Buzet, Pazin i Labin. Za općinu Savičenta („S. Vicenti“)³⁸ piše: „bila je liepa borba“. Za područnu općinu Plomin navodi: „U Plominu nije se imalo na koga osloniti.“³⁹

I dok su pozicije stranke istarskih narodnjaka u općinama Buzet i Pazin bile učvršćene, u labinskom sudskom kotaru, koji se nalazio u pazinskom kotarskom kapetanatu, u područnim općinama Labin i Plomin pozicije hrvatskih narodnjaka bile su slabe. Uspoređujući sa susjednom općinom Volosko, gdje je svoju kancelariju osim Andrije Stangera imala još nekolicina odvjetnika koji su pokretali aktivnost istarskih narodnjaka, u Labinu nije bilo nijednoga hrvatskog odvjetnika.⁴⁰ Odvjetnici su u tadašnjoj političkoj stvarnosti predstavljali stožer oko kojega se u nekoj sredini pokretao nacionalno-politički rad.

Kurijalni izborni sustav u Markgrofoviji Istri pogodovao je bogatijim, posjedničkim i građanskim slojevima, a tu su se talijanski nacionalni liberali kao njihovi predstavnici nalazili u prednosti. Sustav se zasnivao na ekonomski snažnijima i politička je zastupljenost trebala razmjerno odgovarati prinosu koji se davao državi. U gotovo svim istarskim općinama austrijski imovinsko-dohodovni i kurijalni izborni sustav omogućavao je talijansku većinu. Međutim, s rastom nacionalnoga pokreta te njegova gospodarskoga i političkoga utjecaja, općine će prelaziti pod hrvatsku i slovensku upravu pa će se na početku stoljeća od 54 područne općine 22 nalaziti u rukama Narodne stranke. Početkom XX. st. već postoji izgrađena mreža zadružnih organizacija koje su stvarale uvjete ekonomske neovisnosti seljaštva, a onda i omogućile izražavanje njihove vlastite volje kod raznih izbora, što je u konačnici – uz neizostavnu demokratizaciju izbornoga zakonodavstva za bečki parlament – vodilo prevladavanju poteškoća s prijelaza stoljeća.

37 Na ist. mj. Za razliku od područnih općina Oprtalj, Motovun, Pula i Savičenta, Zrenj je bio porezna općina u sastavu općine Oprtalj.

38 Javlja se u izvorima toga doba i kao Sanvičenta i Svetvinčenat. Danas je službeni naziv Svetvinčenat, koji nije prevladao u svakodnevnoj uporabi.

39 HR-DAZ, kutija 50.

40 Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 252.

S obzirom na općinske izbore, tajnik je Turato obrazlagao potrebu upoznavanja seljačkoga puka s „općinskom uredbom i njezinim poslovanjem“, tj. s općinskim izbornim zakonodavstvom. Istaknuo je da su zakoni koji se odnose na „općinsko poslovanje“ većinom doneseni u pokrajinskom saboru i da se, bez obzira na to što Hrvati čine većinu stanovništva pokrajine, vlasti još nisu pobrinule da budu tiskani na hrvatskom jeziku, usprkos tomu što su već nekoliko puta zastupnici to zahtijevali. Odlučio je zato Odbor Političkoga društva izdati „shodni općinski priručnik“. Aktivnost je povjerena općinskom tajniku u Pazinu Ivanu Žicu Kancelariću, koji je dovršio i sredio „odnosno gradivo“. Novi Odbor koji će biti izabran trebat će odlučiti o tiskanju toga „gradiva“.⁴¹

Nisam uspio utvrditi „odnosno gradivo“, ali Spinčić piše kako se u tiskari Laginja i drugovi u Puli tiskalo nekoliko brošurica za razne nacionalne potrebe, osobito za pouku o izborima za općinska zastupstva, pokrajinski sabor i parlament u Beču. Više je njih napisao Matko Laginja.⁴²

Nikola Turato osvrtao se i na gospodarski razvoj, ističući važnost utemeljenih raznih gospodarstvenih i novčanih zavoda u pokrajini. U tom je smjeru djelovao i Odbor Političkoga društva te se u budućnosti očekuju nove stečevine koje idu u prilog gospodarskom podizanju stanovništva. U Istri je već bio stasao zadružni pokret, a upravo se Spinčić kod vlasti u Beču zalagao da se u Pazinu ustanovi značajna gospodarska institucija, državno uzor-gospodarstvo (Carsko-kraljevsko uzor gospodarstvo).⁴³ U Beču je Spinčić 13. veljače 1905. od predsjednika vlade baruna Paula von Gautscha⁴⁴ dobio zagovor na ministarstva kod kojih će se zauzimati za rješavanje političkih,

41 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 14. prosinca 1905.

42 Spinčić navodi i da je Ivan Zuccon preveo i priredio *Zbirku zakona potrebnih u javnom životu u Istri i druguda* te ju izdao u tiskari Josipa Krmpotića u Puli 1911. u vlastitoj nakladi. Ističe da je Zuccon smatrao potrebnim prevesti i prirediti u hrvatskom jeziku za porabu ljudima u javnom životu prije svega općinski red i općinski izborni red, pokrajinski red i pokrajinski izborni red, kao i izborni red za Carevinsko vijeće te temeljne državne zakone o pravima državljana i o pravu sastajanja. Spinčić piše da se ta važna knjiga dosta kratko mogla upotrebljavati očito podrazumijevajući svjetski rat koji je ubrzo izbio. Spinčić, „Crtice iz hrvatske književne kulture Istre“, 108, 131.

43 O potrebi da se u Pazinu uspostavi „ratarska škola“, odnosno „gospodarska škola“, pisao je već Matko Krištofić u Izvještaju o svom putu po Istri 1886. „U Pazinu bila bi od velike potrebe i neizmjerne koristi ratarska škola. Dobro uređena gospodarska škola za stalno podigla bi u malo godina materijalno stanje stanovnika Pazinskoga političkoga kotara“. Na drugom mjestu u svom izvješćivanju navodi kako bi državne i pokrajinske vlasti morale povesti brigu da se utemelji „par škola za putujuće učitelje. Ti učitelji morali bi biti dobri agronomi, veoma religiozno, i po mogućnosti muzikalno uzgojeni“. HR-DAZ, *Izvještaj Matka Krištofića učitelja u koparskoj kaznioni, o njegovom putu po Istri god. 1886.*, kutija 7. O Krištofiću: Božo Jakovljević, „Matko Krištofić“, *Istarska Danica 1998.*, Pazin 1997., 91-93; Spinčić, „Crtice iz hrvatske književne kulture Istre“, 100-101.

44 Bio je predsjednikom vlade od početka siječnja 1905. do početka svibnja 1906., kada je novu vladu sastavio tršćanski namjesnik Konrad zu Hohenlohe-Schillingsfürst. „Paul, Baron Gautsch von Frankenthurn“, www.britannica.com; Šepić, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, 414.

gospodarskih i kulturnih problema istarskih Hrvata i Slovenaca te s tim u vezi podnijeti spomenice. Tako je 22. veljače 1905. bio kod ministra poljodjelstva, gdje je isticao značenje utemeljenja državnoga uzor-gospodarstva u Pazinu.⁴⁵ O radu na utemeljenju te značajne gospodarske ustanove govorilo se i na sjednici Kluba hrvatsko-slovenskih zastupnika u Istarskom saboru 26. srpnja 1905. u Puli. Konkretnan rad na terenu oko utemeljenja vodit će Gospodarsko društvo u Pazinu.⁴⁶

Istaknuo je Turato i aktualno pitanje „slavenskoga“ liturgijskog jezika. Tvrdi da stanovita „latinsko-katolička štampa“ upućuje u svijet najcrnje glasove o tome te da se treba nadati kako su to tek glasovi crnih gavrana čije se graktanje čulo i u vrijeme „naših svetitelja“ Ćirila i Metoda, i da će onaj Rim koji ih je znao tada ušutkati, znati to i sada. Ali ako se ti crni glasovi obistine, tada će biti dužnost Političkoga društva da nastupi protiv pokušaja gušenja „našeg narodnog žića“. „Pošto su se za to pitanje povoljno zauzeli mjerodavni krugovi medju Hrvatima, nije odbor smatrao shodnim, da u tom pogledu za ovog razdobja povede koju akciju.“⁴⁷ Kada je na skupštini tajnik Turato govorio o mjerodavnim krugovima kod Hrvata koji su se zauzeli za staroslavenski liturgijski jezik, očito je mislio na vječanje u Rimu u svib-

45 Premda su se u razgovoru približili u stavu oko potrebe utemeljenja uzor-gospodarstva, u pozadini je stajalo i pitanje gospodarske škole. O tome je Spinčić zapisao negativno mišljenje jer da takve škole obrazuju više za pisare i žandare, negoli za gospodare. I sam je ministar ustvrdio da gospodarske škole malo odgovaraju svrsi i da se zaista događa da obrazuju pisare i žandare. Mnoge te škole imaju malo polaznika, makar su i stipendije raspisane. Pitomce koji su završili te škole ne trebaju mala gospodarstva, a velika ih ne mogu upotrijebiti jer premalo znaju. Ministru su bili dvojbeni i troškovi za školu, smatrajući da bi se ta sredstva mogla za seljake korisnije upotrijebiti. Premda je Spinčić ustvrdio da bi škola na Pazini trebalo praktičnije urediti, misleći na prilike u kojima bi djelovala, prešlo se na pitanje uređenja uzor-gospodarstva. Spinčić se zauzeo za „uredjenje uzor-gospodarstva, koje bi moglo za koje vrijeme zamjeniti školu, pak bi se međutim vidilo ne bi li se i školu ustrojilo“. Spominjao je i zagovaranje koje dolazi s terena u Istri da se utemelji uzor-gospodarstvo, navodeći da bi državu to stajalo „kakvih 20 000 godišnjih kroz nekoliko godina“. Spinčić navodi reagiranje ministra: „Pojedinci, s raznih razloga, i svrha, mogu želiti ovo ili ono, al to još nema biti dokaz da mora to biti. Molim Vas, reče posve ozbiljno, odgovorite mi savjestno: Jeste li uvjereni da bi takvo uzor-gospodarstvo zavriedilo da se zanj izdaje toliku godišnju svotu, da li njegovu korist odgovarala trošku, i nebi li seljakom bilo korisnije kad bi se inače onu svotu za nje porabila? Posve ozbiljno i odlučno odgovorih: Uzor-gospodarstvo bilo bi korisno i nužno. Bilo bi usried poluotoka, pak bi se od tamo sve dalje širilo umno gospodarstvo.“ Između ostaloga, Spinčić je u razgovoru preporučio ministru da uzme u obzor molbe za potpore koje je upućivao Matko Laginja. Uzvratilo je da hoće i da zna kako on zajedno s Laginjom i drugovima samo za dobro puka rade: „Znam takodjer da Vam pokr. oblasti nedaju ništa“. HR-DAZ, *Zahtjevi, spomenice, memorandumi hrvatsko-slovenskih zastupnika Istre austrijskoj vladi (1891-1906)*, kutija 7.

46 Na sjednici Kluba zastupnika prihvaćen je prijedlog da za „zemljište Vratoviće“ osiguraju sredstva posujilnica u Puli, Pazinu i Voloskom te da se ono dađe u najam Gospodarskom društvu u Pazinu. Predsjednik Gospodarskoga društva, odvjetnik Šime Kurelić, trebao se pogoditi za imanje, napraviti molbe posujilnicama pa zatim ponuditi Vladi to zemljište. Bratulić, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru 1901-1909.“, 332. Opširnije: „Državno uzor gospodarstvo u Pazinu (Dubravica)“, *Narodna prosjeta*, 2, Pazin (Istra), koncem veljače 1909., 42-44; Vjekoslav Zidarić, „Osvrt na historijski razvoj i rad Poljoprivredne škole u Pazinu do 1918.“, *Jadranski zbornik*, V, 1962., 188-198; Petar Šolčić, „O radu Poljoprivredne škole u Pazinu“, *Pazinski memorijal*, 18, 1989., 99-109.

47 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 14. prosinca 1905.

nju 1905., na tamo nazočne nadbiskupe i biskupe koje je pozvao papa Pio X. zbog aktualnoga pitanja staroslavenske liturgije.⁴⁸ Istarski narodnjaci i njihovo Političko društvo bili su u svom radu stalno zaokupljeni aktualnim pitanjem liturgijskoga jezika, u vezi kojega su se obraćali papi.⁴⁹

Nakon Nikole Turata govorio je blagajnik Političkoga društva Josip Mandić. On se između ostaloga osvrnuo i na primjedbe upućivane nacionalnom vodstvu. Navodio je da od 38 članova prvoga reda, 55 članova drugoga reda te 69 članova trećega reda postoji mnogo onih koji nisu platili članarinu. Odbor je pozvao članove Političkoga društva da plate zaostalu članarinu, s tim da odaziv nije bio najpovoljniji. Upravo iz redova onih koji nisu platili članarinu najčešće dolaze prigovori Odboru kako ne obavlja svoje dužnosti. Ako i u budućnosti bude nemara što se tiče uplaćivanja članarine, novo vodstvo neće biti u mogućnosti ostvariti svoje dužnosti. Kritičke primjedbe, kaže Mandić, veoma se lako pišu, ali požrtvovno raditi posve je drugi posao. Zato se članovima preporučuje da se velikim marom zauzmu za napredak Političkoga društva te složno i sporazumno sa svim staležima

48 Naime, Pio X. pozvao je u svibnju 1905. u Rim na vijećanje sve biskupe u čijim je biskupijama bilo aktualno pitanje staroslavenske liturgije, „sve više duhovne pastire hrvatskoga katoličkoga naroda“. Po Spinčiću: „Bilo je to prvi put u životu hrvatskoga naroda, da su se sastali njegovi nadbiskupi i biskupi, žalibože ne svi njegove krvi i jezika, nit svi zadojeni dužnom ljubavi do hrvatskoga naroda i njegovih svetinja. Svakako znamenit događaj.“ Povodom toga saziva svećenici i redovnici biskupija hrvatskoga etničkog područja poslali su svojim nadbiskupima i biskupima u crkvenim pokrajinama Zagreba, Gorice, Zadra i Sarajeva spomenicu o pitanju staroslavenskoga jezika u bogoslužju. U njoj se traži da crkveni dostojanstvenici nastoje kako bi Pio X. priznao „slavensko bogoslužje“ pravom hrvatskoga naroda gdje god on živio te da se tim pravom može služiti bez ograničenja, zahtijevajući pritom i da se može rabiti epistular i evanđelistar te ritual tiskan „novijim hrvatskim jezikom“. Spinčić spominje pismo jednoga svećenika od 14. svibnja 1905. poslano tršćansko-koparskom biskupu Naglu neposredno prije njegova polaska u Rim, u kojem ga moli da se zauzme za hrvatski jezik u bogoslužju. Svećenik je, naime, sumnjao u dobru volju biskupa Nagla da se zauzme za upućenu spomenicu hrvatskih svećenika. Prema Spinčićevu pisanju, hrvatski su se nadbiskupi i biskupi u Rimu najodlučnije zauzeli za „slavensko bogoslužje“ te ih nitko nije ni pokušao pobijati. „Žalibože, austro-ugarska diplomacija bila je kod sv. stolice jača od njih i od svih njihovih nepobitnih dokaza!“ Na vijećanju u Rimu, navodi Spinčić, jedino je biskup porečko-pulski Flapp izrazio svoje protivljenje, dok je biskup Nagl šutio i „mislio si svoju“. V. S. [Vjekoslav Spinčić], *Slavensko bogoslužje u Istri*, Pula 1913., 163-174; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 316.

49 Jedno je pismo istarskih hrvatskih nacionalnih prvaka karakteristično za tadašnje njihovo djelovanje u vezi s liturgijskim jezikom. U pismu upućenom papi 20. studenoga 1906. Dinko Trinajstić i Šime Kurelić podsjećaju da su zajedno s Andrijom Stangerom i Kazimirom Jelušićem boravili u Rimu krajem siječnja i početkom veljače 1904. te donijeli spomenicu „glede slavenskog bogoslužja“, a Pio X. im je tijekom razgovora 5. veljače izjavio da spomenicu predaju njegovu tajniku, upozoravajući ih da će ona biti predmetom rasprave Kongregacije obreda. Predali su je istoga dana, ali odgovor na nju još uvijek nisu dobili. Prvaci Političkoga društva očekivali su nekakav odgovor, bez obzira na to što su možda, kada su pisali Papi 20. studenoga, bili pretpostavljali ili bili upućeni u to da slijedi nova odluka Kongregacije obreda. U prosincu 1906. donijet će se novi dekret Kongregacije obreda u Rimu, dekret koji je pooštrio odluku dekreta iz 1898. Na taj drugi dekret reagiralo se na sastanku pouzdanika Političkoga društva u Puli 6. ožujka 1907., održanom u vrijeme obavljanja priprema za prve parlamentarne izbore provedene temeljem općega prava glasa. „Sastanak pouzdanika u Puli“, *Naša sloga*, 21. ožujka 1907.; Spinčić, *Slavensko bogoslužje u Istri*, 3-4, 183-189.

pučanstva djeluju i rade jer je zadaća teška. Problem s članarinom javljat će se i u idućim godinama.⁵⁰

Povodom izbora novoga Odbora Političkoga društva, kao točke predviđene dnevnim redom skupštine, istupio je Matko Laginja. Predložio je da se ta točka ukloni s dnevnoga reda i da dosadašnji Odbor do daljnje odluke ostane pod predsjednikom Vjekoslavom Spinčićem. Razlog je tomu prijedlogu bio taj što Spinčić zbog bolesti nije mogao doći na skupštinu, a i liječnik mu je zabranio dolazak. Osim toga, predsjednik je zamolio da ga se više ne uzima u obzir kod izbora predsjedništva, a ni to da ga se izabere u Odbor. Ako je tomu razlog bolest, „za koju se ufamo da je stvar prolazna“, Laginja izjavljuje da među njima nema nikoga tko bi imao srca odmah stati na Spinčićevo mjesto. Ako bi bolest bila trajnijom zaprekom, „onda će se morati providiti ali tomu nije zadnji čas“. Ako osim bolesti ima drugih razloga koji su vezani za izjavu predsjednika Spinčića, onda ih moraju doznati i o tome prosuditi, a ne na brzinu mijenjati predsjednika. Laginjin je prijedlog prihvaćen.⁵¹

Matko Mandić i Ivan Zucco na godišnjoj skupštini Političkoga društva

Promišljanja, stajališta i pogledi vodstva istarskih narodnjaka o političkom položaju i o odnosima u Monarhiji mogu se promatrati kroz izvješće Matka Mandića. Odmah je na početku istaknuo da je najveća pogreška austrijskih državnika u prošlom stoljeću bila ta što su državu podijelili. Zbog poraza u ratu s Pruskom 1866., austrijski državnik Ferdinand Beust, „plitak“ i „častohlepan“, pod utjecajem mađarskih državnika Deáka i Andrásyja, savjetovao je Kruni da državu podijeli na dva dijela. Austrijski narodi Hrvati, Srbi, Rumunji, Slovaci, potpali su pod vlast Mađara i njima su izručeni na milost i nemilost. Kojih šest milijuna Mađara vlada nad dvostruko više nemađara. Jednako se dogodilo i u austrijskom (cislajtanijskom) dijelu. Slavenski narodi Hrvati, Slovenci, Česi i Poljaci, skupno u većini prema Nijemcima, izručeni su pod vlast Nijemaca, tako da je dualizam stvoren za gospodstvo s jedne strane Nijemaca, a s druge strane Mađara nad slavenskim narodima. Žrtve su te diobe slavenski narodi i u jednom i u drugom dijelu Monarhije.⁵²

Otkad je provedena razdioba Monarhije, nastavlja Mandić, Mađari su imali spretnije državnike nego Austrija. Počeli su se koristiti svojim polo-

50 Klaić, „Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca“, 93-94.

51 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Niša sloga*, 22. prosinca 1905.

52 Na ist. mj.

žajem – postali su gospodari ne samo u svojoj polovini države, nego i u austrijskoj. Svoj su utjecaj proširili tako što su zauzeli važna diplomatska mjesta u Berlinu i Londonu te postali „gospodujući faktor“ ne samo u vanjskoj politici države nego i u unutarnjoj; znali su tako steći važan utjecaj i na Dvoru, gdje njihova riječ mnogo vrijedi. Posljedica toga bila je da su svojom premoći i vani i kod kuće počeli tlačiti druge narode. Nagodbom koju su sklopili s Austrijom te svakom njezinom obnovom koriste se za jačanje vlastita položaja. Sklopili su nagodbu s Hrvatskom, prema kojoj je Hrvatska dobila „najširu autonomiju“, tj. tri svoja „samostalna ministarstva“, koja u Hrvatskoj nazivaju vladinim odjelima. Na čelu se tih odjela nalaze odjelni predstojnici za unutarnje poslove, za pravosuđe te za bogoštovlje i nastavu. No, usprkos toj samostalnosti ili autonomiji Hrvatske, Mađari su znali i ondje praviti pritisak te preko hrvatskih banova provoditi za Hrvate štetnu politiku. Prema nagodbi, hrvatskoga bana imenuje kralj na prijedlog mađarskoga ministra predsjednika, koji predlaže Kruni takvoga bana „koji nije ništa drugo, nego kreatura mađarske politike i koji mora okivati hrvatski narod u vlast i premoć Mađžara“. Poznato nam je da od svih hrvatskih banova – od Raucha, Vakanovića i Pejačevića do zloglasnoga Khuena – nijedan nije bio drugo do vjeran izvršitelj mađarske volje, mađarske vlade i njezine politike. Jedino je ban pučanin Mažuranić „imao volje i značaja da nešto samostalno za hrvatski narod koristna učini“. Ali i on je pritisnut mađarskom prepotencijom morao pasti čim je pokazao volju da nešto učini za hrvatski narod. Zato ni on nije mogao steći veće zasluge za narod, osim što je u njegovo doba otvoreno sveučilište u Zagrebu. Tako su Mađari stjecali sve veći utjecaj i moć te su – iskorištavajući svoj položaj u odnosu prema Austriji i Hrvatskoj – počeli tražiti odcjepljenje od Austrije, zahtijevati personalnu uniju, tj. da ih s Austrijom povezuje samo osoba vladara. Pod ministrom predsjednikom Körberom⁵³ trebala se obnoviti nagodba s Mađarima. Odmah na početku pregovora Mađari su zatražili carinsku „rastavu“ od Austrije i mađarski zapovjedni jezik u vojsci. Vojnički krugovi i Kruna suprotstavili su se tim zahtjevima, zbog čega je izbio oštar sukob između Mađara i Krune. Pala je vlada Károlya Khuen-Héderváryja, potom i Istvána Tisze, nakon čega je Kruna povjerila njezino sastavljanje generalu

53 Ernst Körber (Ernest von Koerber) bio je predsjednikom vlade od 18. siječnja 1900. do 31. prosinca 1904. Melik, „Slovenici v državem zboru 1893-1904“, 51.

Gézi Fejérváryju⁵⁴ s namjerom da on riješi krizu. No, protiv njega združile su se sve oporbene mađarske stranke.⁵⁵

Mađarska kriza koja je zahvatila Monarhiju⁵⁶ – ističe Mandić – potaknula je oporbene zastupnike iz Hrvatske, Dalmacije i Istre „da se late konačnog spasa“ te su se početkom listopada sastali u Rijeci i donijeli rezoluciju kojom se želi da Mađarska koalicija zajamči ravnopravnost hrvatskom narodu. Ta je rezolucija uzdrmla političke krugove u Beču, koji su počeli razmišljati o vjernim Hrvatima, „kao što [to čine] uvijek kad ih trebaju, da ih Hrvati izvuku iz škripca, i nudili im veliku Hrvatsku. O ovom držali su bečki krugovi više sastanaka i pozvali Hrvate, da se slože s njima i podpomognu na ustuk Mađarima stvoriti veliku Austriju, u kojoj će biti slobodna velika Hrvatska“. Ali Hrvati, razočarani pukim obećanjima Austrije, nisu ovaj put išli „na lijepak“, već su ostavili Bečanima da sami stvaraju svoju „veliku Austriju“.⁵⁷ Hrvatskim zastupnicima koji su donijeli Riječku rezoluciju predbacuje se kako su se povezali s neprijateljima hrvatskoga naroda, da su izdajice, ali je činjenica da su se, razočarani iskustvom pustih obećanja Austrije, prihvatili krajnjega sredstva da „isposluju“ svom narodu bolju budućnost, tumači Mandić.⁵⁸

Vodstvo je istarskih narodnjaka sa simpatijom promatralo Riječku rezoluciju i proglašenu politiku suradnje s Mađarskom koalicijom, koja bi mogla pripomoći ostvarenje ravnopravnosti hrvatskom narodu, ali je bilo nepovjerljivo prema politici mogućega približavanja talijanskoj strani – kao jednom od sadržaja politike „novoga kursa“ – jer se pribojavalo žrtvovanja hrvatskih i slovenskih interesa u Istri.⁵⁹ Premda će sudjelovati na pripremnim sastancima u Opatiji u vezi s donošenjem Riječke rezolucije, Vjekoslav Spinčić neće biti i njezin potpisnik. U vrijeme donošenja Riječke i Zadarske rezolucije u Dalmatinskom saboru dolazi do zbližavanja s talijanskim zastupnicima, koji daju izjave simpatije za „kristalizaciju narodnog hrvatskog individualiteta“, ali naglašavaju i svoju rezervu sve dok se ne ostvari kon-

54 Barun Géza Fejérváry de Komlóskeresztes, general koji je bio na čelu mađarske vlade od 18. lipnja 1905. do 8. travnja 1906.

55 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 22. prosinca 1905.

56 O tim prilikama i previranjima: Allan John Percival Taylor, *Habsburška Monarhija 1809–1918*, prev. Omer Lakomica, Zagreb 1990., 245–264; László Kontler, *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi*, prev. Draženka Kešić i Silvije Devald, Zagreb 2007., 284–306.

57 O toj problematici: Mirjana Gross, „Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 2, 1970., 9–74.

58 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 22. prosinca 1905.

59 V. bilj. 10.

kretan dogovor s Hrvatima. No, i takva je izjava bila dobro primljena. Bio je poduprijet talijanski prijedlog o priznavanju ravnopravnosti diploma s talijanskih sveučilišta s austrijskim, dok su s druge strane Talijani glasovali za prijedlog da se u Dalmaciji prizna diploma zagrebačkoga sveučilišta. Ovi su događaji s odobravanjem primljeni i u Italiji. Kako piše Mirjana Gross, primirje s Talijanima bilo je moguće u Dalmaciji, gdje je talijanski element bio malobrojan i slab, ali ne i u Istri, gdje talijansko građanstvo drži većinu općina i Sabor, zbog čega su se hrvatski i slovenski poslanici iz Istre držali rezervirano prema Riječkoj rezoluciji. U Istri i Trstu se strahovalo da bi rezolucionaši za volju sporazuma u Dalmaciji mogli prepustiti Istru Talijanima. Karakteristično je promišljanje Matka Laginje, koji je nakon sloma politike „novoga kursa“ izjavio da se nikad nije slagao s Riječkom rezolucijom, ali da je ona ipak bila „majstorski šahovski potez“. Riječka konferencija održana je 2. i 3. listopada 1905. u dvorani Hrvatske čitaonice. Po istraživanjima Tereze Ganza-Aras, u diskusijama oko donošenja rezolucije sudjelovao je i Spinčić. On je rekao da je za podršku Mađarima, ali kako neće glasovati za prijedlog rezolucije jer u njemu Istra nije izravno spomenuta. Na njegovo će se inzistiranje Istra ipak spomenuti. Istarski prvaci smatrali su kako treba naglasiti hrvatsko državno pravo jer Istra jedino po hrvatskom pravu, a ne po Hrvatsko-ugarskoj nagodbi može doći u obzir kao zemlja koju bi trebalo priključiti Banskoj Hrvatskoj. Rezolucija na obazriv način spominje da ujedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom nije cjelovit nacionalni program, već samo njegov početni dio. To ujedinjenje, kao i izmjene parlamentarnih i upravno-političkih prilika u Banovini povoljno bi djelovali na ostalo hrvatsko stanovništvo „koje živi i u drugim zemljama“, a od kojih će se spomenuti jedino Istra. Trumbićev izvorni tekst nije spominjao Istru kako bi čitavo pitanje s „našim zemljama“ ostalo nedorečeno i otvoreno za sve kombinacije. Rijeku i Međimurje nije se spominjalo jer se radilo o dogovoru s Mađarskom koalicijom, koji je bio potreban hrvatskim planovima u početnoj fazi ujedinjavanja, a o kojem je ovisio nastavak borbe za daljnje ujedinjavanje pa je trebalo izbjeći mogućnost suprotstavljanja. Bosnu i Hercegovinu se također nije spominjalo kako bi se izbjegao mogući spor sa srpskim političarima, na čiju se suradnju računalo. Osim toga, Trumbić je smatrao da pitanje tih pokrajina i tako ovisi o europskoj diplomaciji te da nije ni potrebno sukobljavati se zbog njih. Riječka rezolucija – konstatira Ganza-Aras – predstavljala je inicijativu za političku akciju u smislu početka sistematskoga i ambicio-

znoga, ali i realnoga rada na formiraju snažne nacionalne jezgre ograničene na teritorij uže Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, i to polazeći od postojećega okvira, gdje bi jezgra tijekom odvijanja zbivanja postala sposobna da privuče ostalo „naše pučanstvo“.⁶⁰

Zbog mađarske krize, nastavlja izvještavati Mandić, Kruna je kroz ministarstvo generala Fejérváryja obećala Madarima sveopće izborno pravo. To obećanje narodima „Ungarije“ nije moglo ostati bez utjecaja na narode druge polovine Monarhije. Potlačeni narodi i radnički stalež počeli su zahtijevati to pravo i u Austriji, s opravdanjem da ono što dopušta ugarski kralj nije razlog da uskraćuje svojim narodima kao austrijski car. Zbog toga je ministar predsjednik Gautsch na sjednici Carevinskoga vijeća 28. studenoga obećao izbornu reformu na temelju sveopćega izbornog prava, čija će izborna osnova doći na dnevni red negdje u veljači iduće godine. Mandić napominje da se ne zna kakva će biti ta osnova, ali zaključuje da neće biti zadovoljavajuća za njih „jer do sada davao nam je Beč samo batine“. Najavljena vladina reforma izbornoga reda „silno“ je uznemirila vladajuće stranke Nijemaca, Poljaka i Talijana, koji su bili u strahu za svoj „gospodujućí posjed“, a uznemirila je i velikaše „gospodske kuće“.⁶¹ Mandić je time završio prvi dio svojega izvješća.⁶²

Samo desetak dana ranije, kada je 30. studenoga iz Trsta pisao Spinčiću, Mandić je izražavao sumnju povodom govora ministara predsjednika u Carevinskom vijeću: „Izjava Gautscha učinila je obće dobar utisak, samo se bojim da će biti opet interesi Slavena žrtvovani na korist Niemaca i eventualno Talijana. Svakako ćemo se morati sastati prije negoli dodje na razpravu zak. osnova radi razdiobe izb. kotara.“⁶³

U nadolazećim mjesecima Spinčić će se o problematici nove izborne osnove te novim izbornim kotarima dopisivati i informirati druge nacionalne prvake. Potreba jedinstvenoga nastupanja istarskih narodnjaka i jedinstva u njihovim redovima u borbi za novi izborni zakon, jedinstva afir-

60 Mirjana Gross, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907*, Beograd 1960., 19-20; Tereza Ganza-Aras, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992., 319-330; Ante Trumbić, *Izabrani politički spisi*, Zagreb 1998., 158-163.

61 Veljačnim patentom od 26. veljače 1861. bečki se parlament sastojao od dvaju domova: Gospodske kuće (*Herrenhaus*) i Zastupničke kuće (*Abgeordnetenhaus*). Članove prvoga doma imenovao je vladar, a članove zastupničkoga doma birali su pokrajinski sabori, koji su trebali biti glavni organi zakonodavne i pokrajinske autonomne uprave, a i temelji državnoga zastupstva. Fran Barbalić, „Prvi istarski sabori (1861.-1877.)“, *Rad JAZU*, 300, 1954., 281-429.

62 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 22. prosinca 1905.

63 HR-DAZ, kutija 50.

miranoga u njihovu radu u skupštinskoj aktivnosti provedenoj na terenu, bit će dominantna u političkoj stvarnosti istarskih Hrvata i Slovenaca jer se od demokratizacije izbornoga zakonodavstva očekivalo postizanje ravnopravnosti. Nastupit će vrijeme konsolidacije u nacionalnim redovima i afirmacije sloge, gdje će Političko društvo razviti snažnu skupštinsku aktivnost zbog važnosti i značenja donošenja novoga izbornog zakona za bečki parlament. Istarski su narodnjaci svesrdno podupirali donošenje toga zakona te će tijekom 1906. i do početka izbora 1907. Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri zajedno s Političkim društvom Edinost iz Trsta održati niz skupština i drugih javnih sastanaka širom pokrajine.⁶⁴ Spinčić će – kao jedini predstavnik istarskih Hrvata i Slovenaca u Carevinskom vijeću – sudjelovati u raspravljanju i pregovorima o novoj razdiobi izbornih kotara, pogotovo onih za Goričku, Trst i Istru, kada će u vrijeme vlade baruna Becka⁶⁵ biti donesen novi izborni zakon temeljen na općem izbornom pravu,⁶⁶ o čemu svjedoči u svojim zapisima.⁶⁷

Kod talijanskih liberala nije bilo jedinstvenoga mišljenja oko najavljenoga novoga izbornog zakona zbog bojazni da bi reformom mogle biti oslabljene njihove pozicije.⁶⁸ Naime, vodstvo je istarskih liberalnih krugova namjeravalo razviti vlastito političko djelovanje u liberalno-demokratskom smjeru kako ne bi izgubilo ulogu političkoga zastupanja cjelokupne talijanske komponente, koju je steklo izbornim sustavom i podjelom prema imovinskom cenzusu. U skladu s tim pokrenut je bilten *Vita autonoma*, koji je uređivao Francesco Salata, pripadnik mlađe generacije talijanskih liberala, ujedno i tajnik Istarskoga političkog društva (*Società politica istriana*). Naglašavat će se te pridavati pozornost i socijalnim aspektima političke borbe s ciljem da lokalne liberalne elite ne izgube ni političku moć ni monopol na nacionalno zastupanje istarskih Talijana u kontekstu buđenja slavenske nacionalne svijesti. Salata je ciljanjem na dokumentacijsku informiranost

64 Državni arhiv u Pazinu, *C. kr. kotarsko poglavarstvo u Pazinu 1868-1918*, Udruženja 1906., kutija 101; Udruženja 1907., kutija 103; „Puljsko-rovinjski kotar: Sastanak pouzdanika.“, *Naša sloga*, 7. ožujka 1907.; „Sastanak pouzdanika IV. izbornog kotara u Kozini“, *Naša sloga*, 14. ožujka 1907.; M., „Izborne pobjede u Istri i u Trstu“, *Veliki Ćiril-Metodski koledar za prestupnu godinu 1908.*, Zagreb 1907., 26; Kramar, *Narodna prebujna istrskih Slovencev*, 149.

65 Max Wladimir Beck bio je predsjednikom vlade od početka lipnja 1906. do sredine studenoga 1908. Šepić, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, 414; Taylor, *Habsburška Monarhija 1809-1918*, 263.

66 Vasilij Melik, „Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki“, *Zgodovinski časopis*, 33, 2, 1979., 221-227; Erich Zöllner – Therese Schüssler, *Povijest Austrije*, prev. Vlatka-Ana Dujić i Sanja Ledinčić, Zagreb 1997., 266.

67 HR-DAZ, kutija 7, kutija 50.

68 Šepić, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, 412-413.

poticao sve vrste ekonomske suradnje, kreditne pomoći te unapređenje poljodjelstva i industrije, što je bilo u nadležnosti djelovanja autonomne zakonodavne vlasti Pokrajinskoga odbora i Sabora, u kojima su prevladavali liberali. Nastojanje da se lokalni talijanski liberalizam orijentira u demokratskom smjeru proizlazilo je iz shvaćanja da će proširenje prava glasa za središnji parlament – najprije uvođenjem pete opće kurije s općim pravom glasa muškaraca reformom iz 1896., pa zatim 1907. proširenjem toga prava glasa umjesto onoga kurijalnog – prije ili poslije zahvatiti i izborni sustav za pokrajinski sabor i općine. Usto su nove katoličko-narodne i socijalističke snage, koje su se počele organizirati i djelovati posredstvom ekonomskih i sindikalnih organizacija, zaprijetile da oslabe položaj liberala unutar talijanske komponente. Zbog posebne ravnoteže među narodima koji su živjeli u Istri, u fazi sve većega i odlučnijega očitovanja buđenja slavenske nacionalne svijesti, liberalima svakako ne bi išla u prilog podjela talijanske komponente na temelju novih političkih i programskih pozicija.⁶⁹

Zahtjevi za proširenjem izbornoga prava, tj. za općim pravom glasa pokretali su se u Austriji već u prethodnom razdoblju, ali je provođenje izborne reforme temeljene na općem pravu glasa uslijedilo tek početkom XX. st.⁷⁰ U pokretanju pitanja proširenja izbornoga prava koje bi se odnosilo i na najsiromašnije slojeve stanovništva – u postavljanju zahtjeva za općim pravom glasa – predvodili su socijaldemokrati Victora Adlera, koji će imati ključnu ulogu u izglasavanju novoga izbornog zakona.⁷¹ Tek je 1905. provođenje izborne reforme ušlo u odlučujuću fazu. Tijekom otvaranja Carevinskoga vijeća u rujnu, Gautsch je pokušao odbiti zahtjeve za izbornom reformom. Činilo mu se važnijim da se prije riješe nacionalni problemi, nije vjerovao da bi reforma mogla sama po sebi ublažiti nacionalne sukobe. Ipak, prijedlog reforme stavljen na glasovanje 6. listopada 1905. nije dobio

69 Liberali su uspjeli očuvati većinu unutar talijanske komponente pa su na općim izborima za središnji parlament 1907. i 1911. od tri predviđena talijanska zastupnika imali dva zastupnika. U reformiranom Saboru 1908. pojavljuju se dva socijalistička talijanska zastupnika pored brojne skupine od 24 talijanska nacionalna liberala. Pozornost Salate i Istarskoga političkog društva nije bila usmjerena samo na interese lokalnih moćnika, nego i malih posjednika te obrtnika kako ne bi izgubili politički i nacionalni primat u talijanskoj komponenti. Formalna posljedica toga bila je preobrazba staroga liberalnog društva u Istarsku demokratsku uniju (*Unione democratica istriana*). Statut društva koje je utemeljeno 1911. u Pazinu (kao i staro liberalno društvo, kako bi se naglasio kontinuitet nacionalne i političke borbe) konkretno ukazuje na potrebu da se usuglase liberalna načela sa zahtjevima demokracije. Paolo Ziller, „Francesco Salata. Il Bollettino la «Vita Autonoma» (1904-1912) ed il liberalismo nazionale istriano nell'ultima Austria”, *Atti del Centro di ricerche storiche*, XXV, 1995., 423-450.

70 Taylor, *Habsburška Monarhija 1809-1918*, 193-228, 242-264.

71 William M. Johnston, *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest od 1848 do 1938*, prev. Janko Paravić, Zagreb 1993., 107; Zöllner – Schüssel, *Povijest Austrije*, 262-263, 266.

potrebnu dvotrećinsku većinu. Nakon toga je raspoloženje u javnosti dosegnulo gotovo revolucionarne razmjere, pogotovo kada su objavljene vijesti o prilikama u Rusiji i o sazivu ruske Dume. Car je od Gautschove vlade zatražio da se što prije krene u provođenje izborne reforme. Demonstracije su nastavljene sve dok ministar predsjednik nije 28. studenoga 1905. izvijestio parlament kako Vlada prihvaća prijedloge izborne reforme. Gautsch se tom prilikom ogradio od toga da podjela mandata može biti obavljena na postotnom odnosu stanovništva, već, kako je rekao, treba voditi računa o historijskom položaju pokrajina, o razlikama što postoje između pojedinih narodnosti s obzirom na njihov ekonomski i kulturni razvoj te o važnosti koje one imaju u državi i za državu.⁷²

Drugi dio izvješća Matka Mandića na skupštini Političkoga društva odnosio se na prikaz prilika u Istri u posljednje dvije godine. Spomenuo je krizu u redovima talijanske saborske većine za vrijeme zasjedanja Sabora u Puli 1903., nastalu zbog nacrtu bečke vlade da pokrajinski sabor i uredi budu premješteni u Pulu. Tada je pokrajinski kapetan Matteo Campitelli, kompromitirajući se kod vlade, podnio ostavku.⁷³ Novim je kapetanom imenovan „sladko-gorki“ Lodovico Rizzi. Na početku te promjene, ističe Mandić, bilo je na hrvatskoj strani „dobrijana“ koji su se ponadali da će se njome popraviti nesnosni odnosi koje podupire talijanska saborska većina i koje

72 Šepić, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, 412; Kramar, *Narodna prebuja istrskih Slovencev*, 57, 168-169.

73 U tadašnjoj političkoj stvarnosti austrijske pokrajine Istre – kao i kod vlasti u Beču, koje su pokretale pitanje prijenosa pokrajinskih ustanova iz Poreča u Pulu ili Kopar – često se raspravljalo o tom pitanju. Zasjedanje Istarskoga sabora otvoreno je 19. listopada 1903. u Puli. Pitanje sjedišta Sabora, njegovo nesazivanje u Poreču ili odustajanje od Poreča podijelit će poslanike talijanskih liberala, a 24. listopada ostavku podnosi zemaljski kapetan Campitelli „zbog delikatnog pitanja vlastitog ponosa i zbog ugleda predsjedništva“, kako je objasnio svoj postupak. Izjavio je da će ostati na svom mjestu do kraja zasjedanja kako ne bi stvarao neprilike. Na zatvorenom sastanku saborske većine 28. listopada od 19 prisutnih zastupnika svi su bili za stalno sjedište Sabora i pokrajinskih ureda u Poreču; zatim je prihvaćeno s 11 glasova „za“ da je većina spremna prihvatiti da buduća zajedanja Sabora mogu biti i u nekom drugom gradu pokrajine, ali samo privremeno; prihvaćeno je s 12 glasova „za“ da se zasjedanja održe u Kopru. Sastanku nisu prisustvovali Silvestro Venier i Guglielmo Varetton; prvi se opredjeljivao za Kopar, a drugi za Pulu. Premda su poslanici koji su se opredjelili za Pulu namjeravali odstupiti iz većinskoga Kluba talijanskih liberala, to se nije dogodilo i nastavili su djelovati u Saboru, ali pitanje prijenosa pokrajinskih ustanova i dalje će biti aktualno. Zastupnici za Kopar su bili Matteo Bartoli, Felice Bennati, Nicolò Belli, Giuseppe Bubba, Andrea Davanzo, Eugenio Marchetti, Antonio Aurelio Mianich, Giorgio Polesini, Tullio Sbisà, Agostino Tomasi, Almerigo Ventrella i Nicolò Zarotti, a za Pulu Lodovico Rizzi, Matteo Campitelli, Innocente Chersich, Giovanni Cleva, Costantino Costantini, Giulio Franzin i Giovanni Sabino Vidulich. Novim pokrajinskim kapetanom bit će imenovan pulski podestat Lodovico Rizzi. „Notiziario cittadino. Un retroscena della crisi presidenziale alla Dieta istriana.“, *Il Giornaleto di Pola*, 26 ottobre 1903; „Notiziario cittadino. Un deliberato in seno alla maggioranza dietale.“, isto, 29 ottobre 1903; „Notiziario cittadino. Dieta provinciale. La seduta di ieri. Il discorso Laginja. Le dichiarazioni del Capitano provinciale. Le dimissioni dell'on. dottor Varetton.“, isto, 31 ottobre 1903; „Notiziario cittadino. Di una lettera dell'avv. dott. Varetton.“, isto, 3 novembre 1903; „Cronaca. Le dimissioni del Capitano provinciale. Intorno alla sede provvisoria della Dieta.“, *L'Istria*, 31 ottobre 1903; Bernardo Benussi, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, prev. Tatjana Peruško i Ivan Cukerić, Pula 2002., 578-604, 668.

odobravaju središnje vlasti. No, već je prvi nastup novoga pokrajinskoga kapetana pokazao da se stvari ne mijenjaju: svoje je imenovanje objavio hrvatskim općinama okružnicom pisanom samo talijanskim jezikom. Ni u Saboru nije bilo drugačije. Kada je na prvoj sjednici Sabora u rujnu 1904. pokrajinski kapetan pozdravio Sabor samo na talijanskom jeziku, „interpeliran“ povodom toga, odgovorio je da žali što ne razumije hrvatski, a da govoreći talijanskim ne krši ni pravilnik Sabora, ni pokrajinski statut, ni temeljne državne zakone. Na to su se zastupnici manjine potužili novoimenovanom tršćanskom namjesniku, knezu Konradu Hohenloheu, koji je priznao opravdanost prigovora, preporučio strpljenje i obećao kako će utjecati da se stvar popravi. Ali na sjednicama Sabora nije se postupalo u skladu s onim što je izjavio namjesnik. Naime, vladin zastupnik Luigi Fabiani odgovorio je na hrvatske interpelacije samo talijanskim jezikom. Kada se protiv toga odlučno prigovorilo, Fabiani se pozvao na staru praksu „običajnosti“ jezika u Saboru, koji je talijanski. Nakon toga hrvatsko-slovenski zastupnici nisu više htjeli ići u Sabor.⁷⁴ Mandić spominje kako je zastupnike posebno ogorčilo to što je saborska većina izglasala i uvrstila u pokrajinski proračun 10.000 kruna za Legu nazionale.⁷⁵ Prosvjedovalo se i kod Namjesništva u Trstu i kod Vlade u Beču, ali uzalud, stavka je potvrđena kao sastavni dio proračuna.⁷⁶

Pitanje raspravnih jezika u Saboru, na koje se osvrtao Mandić, bilo je aktualno i u narednoj 1905. godini. Svojim će posredovanjem s tim u vezi nastojati djelovati namjesnik Hohenlohe. Pred predstavnicima saborske manjine, koju su zastupali Laginja, Mandić i Spinčić, i pred predstavnikom saborske većine, koju je zastupao Matteo Bartoli, namjesnik je 22. svibnja 1905. izjavio kako zahtjeve Hrvatsko-slovenskoga kluba smatra opravdanim i zakonski utemeljenim. On ne može upotrijebiti silu kako bi prisilio talijansku saborsku većinu, ali moli da ona pristane jer svi su jezici pokrajine raspravni. Vlada će sa svoje strane poduprijeti stajalište ravno-

74 Na izraze ogorčenja hrvatsko-slovenskih zastupnika vladin je povjerenik na sjednici Sabora 8. studenoga 1904. pročitao „jednu staru izjavu vlade“ iz 1887., po kojoj se priznaje kako je talijanski jezik raspravni jezik u Saboru. Hrvatsko-slovenski klub isticao je da je postupak vladina zastupnika u protuslovlju s carskim odredbama o raspravnom jeziku, po kojima talijanski jezik nije jedini uporabni jezik u Saboru. Bratulić, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru 1901-1909.“, 314-324.

75 Spinčić u jednoj svojoj bilješci iz prosinca 1904., povodom razgovora o proračunu s državnim namjesnikom, također spominje ovu potporu Sabora od 10.000 kruna. Na ist. mj. O društvu Lega nazionale: Ante Cukrov, „Pro Patria i Lega Nazionale u sustavu istarskoga školstva“, *Nova Istra*, IX, 2, 1998., 243-257; Žitko, *Avstrijsko primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861-1914)*, 158-171.

76 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 22. prosinca 1905.

pravnosti. Odgovorit će na hrvatsku ili slovensku interpelaciju hrvatskim ili slovenskim, a zatim talijanskim jezikom. Ukazao je na pokrajinski sabor u Tirolu kao primjer. Bartoli s druge strane reagira da Talijanima trebaju kompenzacije ako popuste u pitanju jezika; njima da nije lako dati koncesiju bez protukoncesija. Sadašnje jezično stanje njihovo je jedino oružje pomoću kojega mogu nešto dobiti – oni ga ne daju iz ruku bez protukoncesija, spominjući pritom diobu općina. Kažu da se ne potvrđuju odluke Sabora, npr. u vezi s diobom područne općine Pazin. S obzirom na potrebe pokrajine, misli da bi trebalo ići dalje kao dotad, upotrebljavati samo jedan jezik, i slobodno hrvatski ili slovenski upotrebljavati kada bi hrvatski i slovenski zastupnici bili u većini u Saboru.⁷⁷ Uz to, sada je i sesija pri kraju, neka sve ostane po starom do novoga šestogodišnjeg razdoblja. Bartoli u vezi s Tirolom navodi da tamošnji Talijani imaju to pravo od prije 40 godina i da ga sada ne bi dobili, dok je pravo koje traže Hrvati i Slovenci novijega datuma. Laginja izražava mišljenje da su danas druga vremena te da bi jedni trebali poštivati prava drugih; smatra da se jezično pitanje u Saboru ne bi smjelo miješati s drugim pitanjima – ono što se zahtijeva jest provedba zakona i prava, i to nisu koncesije. Saborska će zasjedanja 1905. ipak biti odgođena.⁷⁸ Talijanski liberalni predstavnici bili su nepopustljivi u pogledu priznavanja ravnopravnosti hrvatskoga i slovenskoga jezika.⁷⁹

Ustvari su hrvatsko-slovenski zastupnici bili spremni prihvatiti talijanski jezik kao raspravni pod uvjetom da se na saborskim sjednicama mogu usmeno i pismeno služiti hrvatskim ili slovenskim jezikom, tj. da se mogu pitanja, prijedlozi i interpelacije podnositi na hrvatskom ili slovenskom jeziku te da se u tom jeziku pročitaju i da se na njih odgovara, bez obzira na to jesu li upućeni bečkoj vladi ili Pokrajinskom odboru, kao i da se u saborske zapisnike unose govori, molbe, prijedlozi i odgovori na jeziku na

77 Mogućnost da bi Hrvati i Slovenci mogli odlučivati o isključivom raspravnom jeziku kada bi bili većina u Saboru, prema Spinčićevim bilješkama, spomenuta je u prosincu 1906. u dogovoranjima o nastavku rada Sabora, kada je od talijanskih zastupnika sudionik razgovora bio Lodovico Rizzi. Spinčić navodi da je Rizzi čvrsto zastupao načelo po kojem u Istarskom saboru treba biti samo jedan raspravni jezik, i to talijanski. Kada mu je rečeno da ne postoji jedan raspravni jezik u Češkoj, Moravskoj, Kranjskoj, Goričkoj, Dalmaciji, onda je odgovorio „da nijedan drugi sabor nije donio onakve odluke kakvu je izglasala većina Istarskog sabora 1861., i da je to bečka vlada priznavala sve do Hohenlohea“. Kada mu je napomenuto da bi hrvatski jezik s vremenom mogao postati jedini raspravni jezik zaključkom saborske većine, onda je rekao da bi „Talijani mrmrljali, kako sad mrmrljemo mi“ i da bi većina lakše popuštala kada bi manjina priznala pravo talijanskoga kao jedinoga raspravnog jezika. I dok je Rizzi isticao zaključak Sabora iz 1861., Spinčić je navodio kako za taj zaključak Sabora iz 1861. ne zna, ali da je, čak kada bi on i bio donesen, svakako ukinut temeljnim državnim zakonom 1867. Bratulić, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru 1901-1909.“, 339-340.

78 Isto, 325-337.

79 Na ist. mj.

kojem su podneseni.⁸⁰ Na skupštini Političkoga društva Mandić je isticao posredovanja tršćanskoga namjesnika u vezi s raspravnim jezikom i njegova nastojanja kako bi se postigao nekakav dogovor predstavnika saborске većine i manjine o mogućem nastavljanju i funkcioniranju rada Sabora. Hrvatsko-slovenski zastupnici zahtijevali su pravo na uporabu hrvatskoga i slovenskoga jezika, ali su bili i spremni u preostalom dijelu legislativnoga razdoblja prihvatiti talijanski jezik kao raspravni, obvezujući se da će u odborima raspravljati samo na talijanskom te u Saboru izvješćivati na tom jeziku kada bi tko od njih bio određen za izvjestitelja. No, Talijani su zahtijevali isključivo pravo talijanskoga jezika kao raspravnoga, na što se nije moglo pristati i to je dakle razlog, naglašava Mandić, zašto Sabor nije mogao te godine redovito zasjedati.⁸¹

U Mandićevu se pisanju može iščitati i previranje unutar redova talijanskih liberala oko pitanja sjedišta pokrajinskih ustanova kao razlog zašto su hrvatsko-slovenski zastupnici odbacivali mogućnost dolaska na zasjedanje Sabora. Nakon održane skupštine Političkoga društva u Puli Mandić piše Spinčiću da je u nazočnosti Laginje i Trinajstića razgovarao o mogućnosti odlaska na Sabor u Poreč, ali da su se sva trojica izjasnila protiv toga. Glavni je razlog bio taj što bi hrvatsko-slovenski zastupnici, kada bi krenuli u Poreč, „izgladili najveći razdor“ koji postoji među članovima saborске većine oko mjesta održavanja Sabora. Piše da su, s obzirom na prijedlog namjesnika, jednoglasno odlučili ne krenuti u Poreč: „Glavni razlog naš je: neizravnati protivniku put radi spora glede prenosa zem. ureda. Oni se radi toga kolju, a mi da im imademo pružiti priliku, da se to njihovo prijeporno pitanje našom pomoći izravna.“ Mandić prikazuje raspoloženje i razmišljanje tršćanskoga namjesnika povodom odbijanja hrvatsko-slovenskih zastupnika da dođu u Sabor, koji je izjavio da mu je zbog toga žao, da on nastoji kako bi se položaj Hrvata i Slovenaca poboljšao; spomenuo je gospodarsko pitanje u Pazinu,⁸² škole u Šušnjevi i Sv. Lovreču te obećao biti nepristranim i pravednim kod određenja izbornih kotara: „Našim eventualnim zaključkom: nepoći u Poreč, da bismo mu vezali ruke; središnja vlada hoće, da sabor zasjeda; on da bi mogao dobiti pod nos, što nam je obećao odgovoriti u saboru hrvatski, pak da nam nije obećanja ispuniti, da njegov

80 Na ist. mj.

81 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 22. prosinca 1905.

82 Pritom je tršćanski namjesnik prvenstveno morao misliti na državno uzor-gospodarstvo u Pazinu, čije se utemeljenje upravo pokretalo.

nasljednik neće biti vezan na nikakvo obećanje.“ Namjesnik je isticao i to da hrvatski zastupnici ne trebaju njemu stvarati poteškoće time što odbacuju dolazak u Sabor. Nedolaskom sprječavaju njegove dobre namjere, a njima je svejedno radi li se o Poreču, Puli ili Kopru.⁸³ Očito je kako od tršćanskoga namjesnika dolazi pritisak na zastupnike istarskih narodnjaka, ali i to da od središnjih vlasti u Beču dolazi pritisak na tršćanskoga namjesnika da se ostvari funkcioniranje i djelovanje pokrajinskoga sabora.

Za izvjestitelja je na godišnjoj skupštini Političkoga društva u Puli uz Matka Mandića bio određen i odvjetnik Ivan Zuccon. On je govorio o pokretu za sveopće izborno pravo, koji se u posljednje vrijeme proširio po svim austrijskim zemljama. Isticao je kako je pitanje toga prava postalo životnim pitanjem organiziranoga radništva, koje je u borbi za nj „dalo već i svoje krvi što je potekla ulicama Praga, Brna, Lavova i Beča. A sjajna radnička manifestacija od 28. novembra t. g. na dan otvorenja carevinskoga vieća zapečatila je zavjeru najširih slojeva pučanstva, da se to pitanje imade riješiti čim prije na zadovoljstvo puka“. Zahtjev da se tijekom raznih izbora u zakonodavna tijela uvede sveopće, izravno i tajno pravo glasa Zuccon je ocjenjivao pravednim: zbog toga što svi trebaju plaćati „danak u novcu i u krvi“, svi moraju imati i pravo sudjelovati u stvaranju zakona i uređivanju života u državi. Nije propustio napomenuti da, prema izbornom redu koji je na snazi, većina puka nema izborno pravo, dok malobrojna aristokracija, visoko svećenstvo i bogataši imaju svu moć i vlast u svojim rukama.⁸⁴

Osvrnuo se i na izravno, odnosno na neizravno biračko pravo, koje je posebno utjecalo na pozicije istarskih Hrvata. Onaj tko može sâm obavljati svoje poslove i mora sâm obavljati javne dužnosti, kao što su vojnička služba ili plaćanje bilo izravnih bilo neizravnih poreza, taj treba sâm provoditi svoje izborno pravo bez posredovanja tzv. fiducijara: „Neizravno vršenje izbornoga prava – to znamo najbolje mi Hrvati u Istriji – krati u veliko isto pravo.“ S jedne strane nije osigurano, aktualizira Zuccon, da će izabrani fiducijari ostati vjerni svojim prvotnim biračima, a s druge strane događa se da glasovi što ih kod izbora daje manjina bivaju za nju izgubljeni. Fiducijari

83 Bratulić, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru 1901-1909.“, 336-337.

84 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 22. prosinca 1905. Može biti indikativno Zucconovo stajalište kada raspravlja o izbornom pravu ženske populacije: „Svaka muška glava ima da uz pretpostavku redovitog razvitka vrši jednako izborno pravo. Rekoh: muška, jer držim da je to polje isključivo muške radnje, dočim imadu ženskinje svoj opredjeljeni dielokrug kao dobre supruge, majke, domaćice te im je pridržano da muškumu budu pomoćnice i tješiteljice kaošto i bodriteljice u svim zgodama življenja.“ Na ist. mj.

se sastaju samo u vrijeme izbora zastupnika. Kakav je izborni red u vezi s biranjem fiducijara vidi se po tome što je stotine i stotine glasova ostalo izgubljeno, a nasilje i prijevara redovito „slave slavlje“. Zato je pravedno da svaki izbornik bira zastupnika izravno pa se neće događati da se mnoštvo glasova gubi ili da izabrani fiducijar nije vjeran svojim biračima.

Glavni cilj pokreta za sveopće izborno pravo, prema Zucconu, jest i mora biti da glasovanje bude tajno jer bi izbor mogao biti javan ondje gdje vlada sloboda i razumije ju svaki čovjek. No, u Istri, gdje se sve nalazi u ovisnom stanju, gdje ljudi smatraju da svatko živi od nečije milosti, tu glasovanje treba biti tajno, inače nema slobode izbora „jer niži se boji višega, sluga gospodara, dužnik vjerovnika, seljak gospodina i tako dalje“.

Zuccon nastavlja da hrvatska stranka u Istri mora prihvatiti pokret za jednako, izravno i tajno izborno pravo: „Medju nama nesmije biti klika niti pokrivenih oltarića: mi moramo prenesti u naš puk gibanje za sveobće pravo glasa. Osobito se mora zainteresovati naš narod u Istriji za pokret radi preosnovanja izbornoga prava za pokrajinski sabor gdje se stvaraju prvi uvjeti našega javnoga života i od kuda žalibože do danas bije naš narod najžešći led. Neprijatelja ima dosta; ali snaga puka će ih pobiediti. I košto je smiješan nastup visoke gospode u takozvanoj ‘gospodskoj kući’ u Beču, gdje se je vladu pozivalo da vojenom silom uguši pučki pokret – kao da vojnici nisu sinovi istoga puka – tako će se skršiti i protimba talijanske gospodujuće stranke kod nas u Istriji. Ova bo stranka se je prva oglasila da ne prihvaća sveobćeg jednakog prava glasa, ako joj se prije ne osigura njezin posjed: kao da lupež i tat imadu pravo pisati obranu svojeg ‘posjeda’ vrhu ukradjene ili lupeški stečene stvari.“ U pogledu „talijanske gospodujuće stranke“ (istarskih talijanskih liberala) Zuccon navodi da si oni „vide izmicati tlo ispod nogu“ zbog nastupa mlađega naraštaja, kao i radništva okupljenoga u socijalističkoj stranci.⁸⁵

Mandićevo reagiranje nakon Zucconova izlaganja ukazuje na idejne razlike između njih dvojice, u prvom redu s obzirom na socijaliste,⁸⁶ kao i

⁸⁵ Na ist. mj.

⁸⁶ Narodni pokret u Bansknoj Hrvatskoj 1903., koji je imao značajnoga utjecaja na istarske Hrvate i Slovence, utjecao je i na promišljanja i stavove odvjetnika Zuccona. Pod utjecajem je toga pokreta smatrao da u glavnom glasilu Narodne stranke *Našoj slogi* treba doći do promjene u uređivanju jer je držao da glasilo mora oštrije nastupati u smislu traženja nacionalnih prava. Klaić, „Matko Mandić i pitanje *Naše sloge*“, 74–75. Kao javni radnik Zuccon se opredjeljivao prema tadašnjim novim idejnim kretanjima. Tako će se u razmimoilaženjima između u kršćansko-socijalne i narodno-liberalne skupine istarskih sveučilištaraca i srednjoškolaca opredjeljivati prema liberalnoj skupini. „Naše gjaštvo“, *Pučki prijatelj*, 30. rujna 1908. Godine 1926., u vrijeme dok je Zuccon živio u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, u vrijeme posve druge povijesne situacije, osvrtao se na razdoblje i okolnosti u Istri pred svjetski rat. Nešto je drugačije

na idejne razlike između vodstva stranke istarskih narodnjaka i socijalista,⁸⁷ bez obzira na to što su se narodnjaci zalagali za opće izborno pravo čiji su inicijatori i pokretači u Monarhiji bili socijalisti. *Naša sloga* tako piše da je Mandić izjavio kako je „socialistična stranka u Trstu usporedna sa lažiliberalnom židovskom talijanskom strankom. Dapače nekoji talijanske vodje javno priznaše da je talijanska stranka na umoru i stavili su predlog da se spoji sa socialističkom strankom. Čitao sam da je jednaka u tomu i socialistična stranka u Puli, koja se slaže sa vladajućom talijanskom klikom! Ti elementi uvijek su se do sada pokazali protivnim nama, premda je naša stranka i svi mi najveći socijalisti, te ako nam puste u miru vjeru i narodnost, mi smo veći socialisti od njih. – Upozoruje s toga na to predsjedništvo“.⁸⁸

Na godišnjoj skupštini Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri održanoj 10. prosinca 1905. u Puli prihvaćena je rezolucija o sveopćem, jednakom, izravnom i tajnom izbornom pravu, uz očuvanje i zaštitu manjina.⁸⁹

Zaključak

Izvjestavanje potpredsjednika Dinka Trinajstića i tajnika Nikole Turata o djelovanju Odbora Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri ostavlja dojam odmjerenosti u nastupanju govornika, što može biti posljedica primjedbi upućenih nacionalnom vodstvu, ali i poteškoća u radu s kojima se Društvo susretalo, problema koji su se u postojećem austrijskom sustavu rješavali niz godina na političko-pravnom, gospodarskom, kulturnom ili drugim područjima. U pozadini izraženih suprotnosti nalazi se učiteljska

promišljao prilike kada je spominjao socijalizam. Pisao je kako je Austrija osim germanstva pokrenula protiv istarskih nacionalnih stranaka, Talijanske nacionalno-liberalne stranke i Hrvatsko-slovenske narodne stranke, i dvije internacionalne sile: socijalizam i klerikalizam. Ističe da su se Slaveni održali kao čisto narodna stranka usprkos pritisku biskupa Mahnića, kojega su potpomagali neki svećenici (kao što je bio župnik Grašić) jer narodni prvaci i svi istaknuti narodni radnici nisu nikad vodili antikršćansku politiku, a najvredniji svećenici kao Spinčić, Mandić, Jelušić, Puž, Kirac, Velikanje, Čurković, Orlandini i drugi prednjačili su u nastojanjima da se ponajprije osiguraju nacionalna prava i opstanak. Ivo Zuccon, „Istra u poslednjim godinama pre svetskog rata (1907-1914)“, *Edinost 1876-1926*, 21.

87 O njihovim različitim idejnim pogledima i stavovima: „Spasitelji trpećeg radništva“, *Naša sloga*, 13. srpnja 1903.; „Za sveobće pravo glasa“, isto, 6. kolovoza 1903.; „Socijalistički sastanak u Puli“, isto, 29. listopada 1903.; „Puljsko-rovinjski-kotar: Domaće stvari.“, isto, 15. rujna 1904.; „Puljsko-rovinjski kotar: Uzduž i poprieko.“, isto, 22. rujna 1904.; M., „Izborne pobjede u Istri i Trstu“, *Veliki Ćiril-Methodski koledar za prestupnu godinu 1908.*, Zagreb 1907., 23-32; Ivan Stari, „Slavensko radništvo i prijeratna socijalistička stranka“, *Edinost 1876-1926*, 37-38; *Historijski arhiv KPJ*, IV, *Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892.-1919.*, Beograd 1950., 215-228; Vjekoslav Bratulić, „Glas radnog naroda, Glasilo istarsko-dalmatinskih socijalista“, *Riječka revija*, 1, 1959., 30-36; Boris Gombač, „Slovenska politika v Trstu v desetletju pred prvo svetovno vojno“, *Zgodovinski časopis*, 33, 2, 1979., 251, 253-255; Žitko, *Avstrijsko primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861-1914)*, 117-128.

88 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 22. prosinca 1905.

89 Na ist. mj.

škola u Kastvu pa odmjeren ton u nastupima treba objašnjavati posljedicom izbjegavanja tenzija. Očito je da je i pitanje utvrđivanja političke organizacije na terenu bilo aktualno. Među aktivnostima narodnjaka u to doba – a to se primjećuje već u radu skupštine te u razgovorima i dopisivanju nacionalnih prvaka – dominirat će priprema za djelovanje i davanje podrške novom izbornom zakonu za bečki parlament, zakonu koji će dovesti do uspješnih izbornih rezultata narodnjaka 1907., a oni će voditi promjeni odnosa snaga između hrvatsko-slovenskih narodnjaka i talijanskih liberala.

Godišnja skupština Političkoga društva bila je prethodne 1904. daleko dinamičnija i polemičnija te su u svom izvješćivanju i predsjednik Vjekoslav Spinčić i tajnik Gjuro Červar odbacivali primjedbe koje su u javnosti iskazivali oni koji su bili nezadovoljni načinom rada Društva. Već i sama uspredba godišnje skupštine 1905. s onom iz 1904. – a pogotovo sa skupštinom u Boljunu 10. travnja iz te godine, iza čijega pokretanja nije stajalo Političko društvo – pokazatelj je popuštanja napetosti i smirivanja tenzija unutar hrvatsko-slovenskih nacionalnih redova u Istri. Svakako da je nadolazeća izborna reforma, koja je činila izglednim poboljšavanje položaja Hrvata i Slovenaca, iziskivala potrebu za djelovanjem na očuvanju jedinstva nacionalnih redova, kao i potrebu za prevladavanjem izraženih suprotnosti.

Spinčić će o problematici nove izborne osnove te o novim izbornim kotarima informirati druge nacionalne prvake i dopisivati se s njima. Potreba jedinstvenoga nastupanja istarskih narodnjaka u borbi za novi izborni zakon bit će dominantna u političkoj stvarnosti istarskih Hrvata i Slovenaca jer se od demokratizacije izbornoga zakonodavstva očekivalo postizanje ravnopravnosti. Nastupit će vrijeme konsolidacije i afirmacija sloge, gdje će Političko društvo zajedno s Političkim društvom Edinost iz Trsta tijekom 1906. pa do početka izbora 1907. razviti snažnu aktivnost organizirajući niz skupština i drugih javnih sastanaka širom pokrajine.

Sažetak

Godišnja skupština Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri, održana 10. prosinca 1905. u Puli, odigrala se u vremenu aktualnoga pitanja općega izbornoga prava za državni parlament u Beču, pitanja koje je za ministra predsjednika Paula Gautscha ulazilo u odlučujuću fazu rješavanja. Istodobno je to i vrijeme mađarske krize koja je zahvatila Monarhiju, krize koja je potaknula oporbene zastupnike iz Hrvatske, Dalmacije i Istre da se u dogovoru s mađarskom oporbom pokuša ostvariti ravnopravnost hrvatskoga naroda. Vodstvo je istarskih narodnjaka sa simpatijom

promatralo potpisivanje Riječke rezolucije (3. listopada 1905.) i proglašenu politiku suradnje s mađarskom oporbom, od koje se očekivalo da bi mogla pripomoći ostvarenju ravnopravnosti hrvatskoga naroda, ali je bilo nepovjerljivo prema politici mogućega približavanja talijanskoj strani – kao jednom od sadržaja politike „novoga kursa“ – jer se pribojavalo žrtvovanja hrvatskih i slovenskih interesa u Istri.

Vodstvo istarskih narodnjaka svesrdno je podržavalo donošenje novoga izbornog zakona za državni parlament – temeljenoga na općem pravu glasa – jer se od njega očekivalo promjenu u odnosima snaga između vladajućih talijanskih građanskih liberala i oporbenih istarskih narodnjaka te poboljšavanje sveukupnoga položaja Hrvata i Slovenaca. No, u razgovorima koji su se vodili između nacionalnih prvaka oko nove izborne reforme istodobno se primjećuje i njihova bojazan oko ostvarenja pravedne podjele izbornih okruga.

Osim spomenute problematike koja je bila aktualna u tadašnjoj javnosti i o kojoj se govorilo na godišnjoj skupštini Političkoga društva, bilo je i drugih značajnih i važnih tema: pitanje učvršćenja i jačanje političke organizacije na terenu, općinski izbori, izgradnja i učvršćenje gospodarske organizacije ili aktualno pitanje liturgijskoga jezika.

Assemblea annuale della Società politica per Croati e Sloveni in Istria del 1905

Riassunto

L'assemblea annuale della Società politica per Croati e Sloveni in Istria, tenutasi il 10 dicembre 1905 a Pola, si svolge al momento dell'attualità della questione del suffragio universale per il parlamento di Vienna, questione che per il primo ministro dell'Impero Paul Gautsch stava entrando nella fase di soluzione decisiva. È questo anche il periodo della crisi ungarica che aveva toccato la Monarchia, una crisi che aveva spronato i deputati dell'opposizione della Croazia, Dalmazia e Istria, in accordo con l'opposizione ungherese, a tentare ad ottenere l'uguaglianza del popolo croato. La dirigenza dei „narodnjaci“ istriani osservava con simpatia la ratifica della Risoluzione fiumana (3 ottobre 1905) e la dichiarazione della politica di collaborazione con l'opposizione ungherese, dalla quale si attendeva che favorisse la realizzazione dell'uguaglianza della popolazione croata, ma era diffidente verso la politica del possibile avvicinamento alla parte italiana – come uno dei contenuti della politica del „nuovo corso“ – perché temeva il sacrificio degli interessi croati e sloveni in Istria.

La dirigenza dei „narodnjaci“ istriani appoggiava vivamente l'entrata in vigore della nuova legge elettorale per il parlamento – basata sul suffragio universale – perché si aspettava da essa che portasse un cambiamento nell'equilibrio di potere tra i liberali italiani al potere e i „narodnjaci“ istriani dell'opposizione e il miglioramento della posizione complessiva dei croati e degli sloveni. Ciononostante, dalle discussioni condotte dai vertici nazionali sulla nuova riforma elettorale, allo stesso tempo si denotava il loro timore per la realizzazione di una giusta suddivisione delle circoscrizioni elettorali.

Oltre alla problematica menzionata, che al tempo era attuale per l'opinione pubblica e sulla quale si è discusso nell'ambito dell'assemblea annuale della

Società politica, sono stati trattati anche altri temi importanti: la questione del consolidamento e del rafforzamento dell'organizzazione politica sul campo, le elezioni comunali, la realizzazione e il consolidamento dell'organizzazione economica o la questione della lingua liturgica.

Annual Assembly of Political Society for Croats and Slovenes in Istria in 1905

Summary

The Annual Assembly of the Political Society for Croats and Slovenes in Istria, held on 10 December 1905 in Pula, occurred at a time when the most pressing issue was that of the general electoral rights for the state parliament in Vienna, an issue that, according to Minister-President of Cisleithania, Paul Gautsch, had entered the final phase of a resolution. At the same time the Monarchy was gripped by the so called Hungarian crisis which prompted the opposition deputies from Croatian, Dalmatian and Istrian to work together with the Hungarian opposition in their attempt to achieve equal rights for the Croatian people. The leadership of Istrian national revival was sympathetic to the signing of the Rijeka Resolution (3 October 1905) and proclaimed a partnership policy with the Hungarian opposition. The aim was to achieve a status of equality of the Croatian people within the Monarchy, but they were sceptical regarding the policy of rapprochement towards the Italian side – one of the proclaimed goals of the so-called "new course" policy – because they feared the possible sacrifices of Croatian and Slovene interests in Istria.

The leadership of the Istrian national revival strongly supported the adoption of a new electoral law for the state parliament – based on the universal right to vote – which they believed would have tipped the balance of power from the ruling Italian civil liberals to oppositionist Istrian populars, as well as improved the overall position of Croats and Slovenes in Istria. However, the negotiations among the leaders of the national revival movement regarding the electoral reform reveal their fears about the possible dangers of gerrymandering.

There were, of course, other topics discussed at the Annual Assembly of the Political Society such as the strengthening of the political organization in the field, municipal elections, matters of economy and the current state of the liturgical language.